

Korunma Altındaki Çocukların Gelişimlerinin Bakım Tiplerine ve Mizaç Özelliklerine Göre Karşılaştırılması

Şükran Okur-Ataş¹

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi¹

Sevinç Akkaya²

Bartın Üniversitesi²

Seren Güneş³

Orta Doğu Teknik Üniversitesi³

Sibel Kazak Berument³

Orta Doğu Teknik Üniversitesi³

Özet

Uyaran eksikliği ve çocuklarla birebir etkileşimde bulunan bir yetişkinin olmaması, devlet koruması altındaki çocukların gelişimi için risk oluşturmaktadır. Farklılaşan hassasiyet teorisine göre, çocukların içinde buldukları koşullardan etkilenme düzeyleri, çocukların bireysel özelliklerine göre değişkenlik gösterebilir. Bu çalışmada, yuva, sevgi evi, çocuk evi, koruyucu aile ve hiç koruma altına alınmamış düşük sosyoekonomik düzey (SED) ailelerin çocuklarının, dil-bilişsel ve sosyal beceri-öz bakım gelişim farklarının/gecikmelerinin karşılaştırılması; ayrıca, çocukların tepkisellik ve algısal hassasiyet mizaç özelliklerinin bakım tipi ve çocukların gelişim farkları ilişkisindeki düzenleyici rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemini, yuva, sevgi evi, çocuk evi, koruyucu aile yanında kalan ve hiç koruma altına alınmamış düşük SED ailelerden gelen 357 çocuk ve anne/bakım verenleri oluşturmaktadır. Çocukların gelişim farkları Ankara Gelişim Tarama Envanteri (AGTE) ile değerlendirilmiştir. Bulgulara göre, dil-bilişsel alanda, yuvada kalan çocuklar koruyucu ve düşük-SED'li ailelerin çocuklarına, sevgi evi ve çocuk evinde kalanlar da düşük-SED'li ailelerin çocuklarına kıyasla; sosyal beceri-öz bakım alanında ise yuva, sevgi evi ve çocuk evinde kalan çocuklar koruyucu ve düşük-SED'li ailelerin çocuklarına göre daha fazla gelişimsel fark göstermişlerdir. Ayrıca, gruplar arasındaki gelişimsel farklarda, tepkisellik ve algısal hassasiyet mizaç özelliklerinin düzenleyici rolü olduğu bulunmuştur. Çalışmanın bulguları, sosyal politikaların düzenlenmesi ve müdahale programlarının geliştirilmesi açısından tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kurum bakımı, mizaç, çocuk gelişimi, koruyucu aile

Abstract

Lack of stimulation and absence of one-to-one interaction with an adult constitute risks for children's development under the care of social services. According to differential susceptibility theory, children can be differently affected by their environments due to their individual characteristics. The current study compared the developmental difference/delay of children living in different care types (institution, care village, group home, foster care) and never-institutionalized children from low-SES families regarding language-cognitive and social/self-care skills. Also, children's temperament was investigated as a moderator in the relationship between care types and children's developmental levels. Therefore, 357 children aged between 2-5 years and their caregivers/mothers participated in the study. Developmental levels of children were assessed via Ankara Developmental Screening Inventory. The results revealed that children in institutions had higher developmental difference scores than those in foster care and low-SES family in language-cognitive skills. Children in care villages and group homes had higher developmental difference scores than those in low-SES families. In social/self-care skills, children in institutions, care villages, and group homes had higher developmental difference scores than those in foster care and low-SES families. Besides, the moderator role of children's temperament was significant in several associations. The results were interpreted considering future intervention programs and social policies.

Keywords: Institutional care, temperament, child development, foster care

Yazışma Adresi: Şükran Okur-Ataş, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Söğütözü Caddesi No:43, Çankaya/Ankara, E-posta: sukran.okur@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3471-0209

²Sevinç Akkaya, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Kutlubey Kampüsü, Merkez/Bartın, E-posta: stahta@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6034-1347

³Seren Güneş, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Beşeri Bilimler Binası Psikoloji Bölümü, Çankaya/Ankara, E-posta: gunes.seren@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7100-3538

⁴Sibel Kazak Berument, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Beşeri Bilimler Binası Psikoloji Bölümü, Çankaya/Ankara, E-posta: sibel@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5670-0610

Korunma Altındaki Çocukların Gelişimlerinin Bakım Tiplerine ve Mizaç Özelliklerine Göre Karşılaştırılması

Çocukların gelişimi için en ideal ortam aile ortamı olsa da her çocuk için aile ortamında büyüme mümkün olmamaktadır. 142 ülke üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, 0-17 yaş aralığındaki yaklaşık 2.7 milyon çocuk, devlet koruması altında yaşamaktadır (Petrowski ve ark., 2017). “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın 2024 yılı verilerine göre, 14509 çocuk kuruluş bakımı altında bulunmakta, 10084 çocuk ise koruyucu aile yanında bakılmaktadır.” Bu sayılar göz önüne alındığında, koruma altında olan çocukların gelişimlerinin araştırılmasının büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Sürekli ve temel bir bakım verenin olmaması nedeniyle koruma altındaki çocuklar, aile ortamının sağladığı bazı koşullardan mahrum kalmaktadırlar. Örneğin, van IJzendoorn ve arkadaşları (2011), kurum bakımındaki (institutional care) çocukların temel olarak fiziksel olanaklarının kısıtlı olması, bakım veren personelin devamlılığının olmaması ve çocuk-bakım veren etkileşiminin genellikle duygusal olarak yetersiz olması gibi yaşam koşullarından bahsetmişlerdir. Kurumlardaki yaşam koşulları daha detaylı olarak incelendiğinde, gruplarda kalan çocuk sayısının (9-16 çocuk) ve bakım veren personel başına düşen çocuk sayısının fazla olduğu (8:1 ile 31:1 arası), çocukların yaşlarına göre gruplandırıldığı ve sık sık grup değiştirdikleri, bakım verenlerin sıklıkla değiştiği, çocukların yaşamına giren çok fazla yetişkin olduğu (örneğin gönüllü ziyaretçiler gibi) ve bakım verenlerin çocuklarla etkileşimden çok fiziksel ihtiyaçların karşılanması üzerine eğitim aldığı görülmektedir (van IJzendoorn ve ark., 2011).

Kurum bakımının olumsuz koşullarına dayalı olarak, koruma altındaki çocuklarda birçok alanda gelişimsel problemler ortaya çıkmaktadır. Alanyazında yapılan çalışmalar, kurum bakımının çocukların ruh sağlığını (Hillen ve Gafson, 2015), fiziksel (Johnson ve Gunnar, 2011), hormonal (Johnson ve Gunnar, 2011), duygusal (Atlı-Aslan ve Sarıtaş-Atalar, 2020), sosyal (Cáceres ve ark., 2021) ve bilişsel (Sumer-Buyukabacı ve ark., 2021) gelişimleri ile bağlanma ilişkilerini (Bakermans-Kranenburg ve ark., 2011) olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, kurum bakımının bazı gelişimsel alanlar üzerindeki etkisinin (örn., bağlanma) yaşam boyu devam ettiği savunulmaktadır (Leiden Conference on the Development and Care of Children without Permanent Parents, 2012). Kurumda kalan ve koruyucu aile yanına yerleştirilen çocukların, ailesi yanında büyüyen çocuklar ile karşılaştırıldığı bir çalışmada, hiç koruma altına alınmamış çocukların, kurum bakımı geçirmiş olan çocuklara göre görsel bellek ve yürütücü işlev becerilerinde daha iyi oldukları gözlenmiştir (Bos ve ark., 2009). Bilişsel gelişim ve sosyal beceri gelişimi, çocukların

gelecekteki akademik başarısı için önem taşıdığından (Bull ve ark., 2008; NICHD Early Child Care Research Network, 2004), mevcut çalışma kapsamında kurum bakımının çocukların bilişsel ve sosyal beceri gelişimi ile olan ilişkisi incelenmiştir.

Çocukların yetişmesi için en uygun ortam, ev ortamıdır. Dolayısıyla, kurumlarda kalan çocukların evlat edinilmeleri ya da koruyucu aile yanına yerleştirilmeleri, gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin, bir proje kapsamında, Romanya’daki kurumlardan evlat edinilen çocukların çeşitli alanlardaki gelişimleri, çocuklar 11 yaşına gelene kadar takip edilmiştir (Rutter ve ark., 1998; Rutter ve ark., 2007). Elde edilen bulgulara göre, çocukların çalışmanın başında ciddi düzeyde gelişimsel gecikme gösterdikleri, ancak ev ortamına yerleştirildikten sonra 4 yaş civarında birçok alanda gelişme gösterdikleri görülmüştür (Rutter ve ark., 2007). Koruma altındaki çocuklarla yapılan bir diğer büyük proje olan Bükreş Erken Müdahale Projesi’nde ise, çocukların çeşitli alanlardaki gelişimleri (örn., fiziksel, bilişsel gelişim, duygu ifadesi, problem davranışlar) incelenmiştir (örn., Nelson ve ark., 2007; Smyke ve ark., 2007; Smyke ve ark., 2012). Kurumda kalan çocuklar ile koruyucu aile yanına yerleştirilen çocukların bilişsel gelişimleri boylamsal olarak karşılaştırılmış ve koruyucu aile yanındaki kalanların kurumlarda kalanlara kıyasla daha iyi performans gösterdikleri belirlenmiştir (Nelson ve ark., 2007). Yine aynı projede, koruyucu aile yanına yerleştirilen çocukların dil gelişimlerinin yuvadaki akranlarından daha iyi durumda olduğu, hatta alıcı ve ifade edici dil becerilerinde hiç koruma altına alınmamış çocukları yakaladıkları, ayrıca yuvadaki akranlarına kıyasla daha az duygusal problemler (örn., kaygı) gösterdikleri bulunmuştur (Nelson ve ark., 2009).

Alanyazındaki çalışmalar, sıklıkla kurum bakımı altında olan çocuklar, koruyucu aile yanındaki olan ya da evlat edinilen çocuklar ile hiç koruma altına alınmamış çocukların gelişimini karşılaştırmaktadır (örn., Nelson ve ark., 2007; Smyke ve ark., 2012). Ancak, farklı ülkelerde farklı bakım tiplerinin olduğu sistemler bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye’de sevgi evleri, çocuk evleri ve alanyazında -institutional care- kurum bakımı olarak adlandırılan, ülkemizdeki karşılığı çocuk yuvaları olan üç farklı bakım tipi mevcuttur. Bu bakım tiplerine ek olarak, biyolojik aile ortamına en yakın bakım tipi olarak koruyucu aile yanındaki bakım hizmetleri de mevcuttur. Devlet tarafından sağlanan yuva tipi bakım modeli 2017’den itibaren terk edilerek ev tipi bakım modeline geçiş hedeflenmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2017). Ev tipi bakım modelleri olan çocuk evleri ve sevgi evleri, yuvalara kıyasla fiziksel koşulları ve

evde kalan çocuk sayısının daha az olması gibi yönleri sebebiyle daha fazla ev ortamına benzemektedir. Sevgi evleri, genellikle bir kampüs içerisinde bulunan müstakil ev tipi binalarda 8-10 çocuğun birlikte yaşadığı bakım tipi olarak ifade edilebilir. Çocuk evleri ise, evde kalan çocuk ve bakım veren sayısının daha az olması ve şehir içinde mahalle aralarındaki evlerden ve apartman dairelerinden oluşması nedeniyle, sevgi evlerine kıyasla aile tipi bakıma daha fazla benzerlik göstermektedir. Yuva, sevgi evi, çocuk evi gibi bakım modellerinin ortak özelliği, çocuklara bakım veren kişilerin rotasyonla çalışan bakım personeli olmasıdır (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 1999; 2008).

Koruyucu aileler ise bu üç bakım tipinden oldukça farklıdır. Koruyucu aileler, koruyucu aile olmak için gerekli koşulları sağlamış, genellikle ana babalık ve koruyucu aile olma temel eğitimlerini almış kişilerdir. Koruyucu aile olma nedenleri farklılaşsa da ortak özellikleri, çocuklara sürekli olarak birebir bakım veren en az bir anne figürünün bulunmasıdır. Korunma altında olan çocuklara sağlanan bakım kalitesi arttıkça çocukların gelişimsel sonuçları da olumlu yönde etkilenmektedir (Smyke ve ark., 2007). Dolayısıyla, çocuklarla birebir etkileşim kurabilme olanağı sunan bakım tipleri daha iyi gelişimsel sonuçlar ile ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmada, üç farklı bakım tipinde kalan çocuklar (yuva, sevgi evi ve çocuk evi) ile koruyucu aile ve hiç koruma altına alınmamış düşük sosyo-ekonomik düzeydeki (SED) ailelerden gelen çocukların gelişim farkları/gecikmeleri (normdan ne kadar uzaklaştıkları/geride kaldıkları) karşılaştırılmıştır. Düşük SED'deki çocukların seçilmesinin nedeni, bu grubun koruma altına alınan çocukların geldiği ailelere sosyo-ekonomik açıdan benzerlik göstermesidir. Daha önce yapılan çalışmalar, düşük sosyoekonomik düzeyin koruma altına alınma için önemli bir risk faktörü olduğunu göstermiştir (Soares ve ark., 2014). Romanya'da koruma altına alınmış çocuklarla yapılan bir çalışmada (The Children's Health Care Collaborative Study Group, 1994), çalışmaya katılan bütün çocukların kurum bakımına alınmasının nedenleri arasında sosyoekonomik faktörlerin (örn., düşük eğitim ve gelir düzeyi, işsizlik) yer aldığı bildirilmiştir. Dolayısıyla, mevcut çalışmada hiç koruma altına alınmamış çocukların tamamı düşük SED ailelerden alınarak çocukların aile ortamında büyümeleri durumunda gelişimlerinin düzeyine dair çıkarımda bulunulması amaçlanmıştır. Ülkemizdeki yuva, sevgi evi, çocuk evi ile koruyucu aile yanında büyümenin, okul öncesi çocukların gelişimi üzerine etkisini inceleyen karşılaştırmalı çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle, farklı bakım tiplerinin çocukların çeşitli alanlardaki gelişimleriyle ilişkilerinin araştırılması hem alanyazına hem de sosyal politika uygulamalarına katkı sağlayacaktır.

Çocukların gelişimleri üzerinde ebeveynlik, bakım tipi (bakıcı, kreş, akraba vb.) gibi çevresel özelliklerin anlamlı etkisi birçok çalışmada rapor edilmiş olsa da (Bates ve ark., 2012; Belsky ve ark., 2007), bazı durumlarda aynı çevresel koşullara sahip çocukların farklı gelişim düzeyleri gösterdiği bilinmektedir (Collins ve ark., 2000). Bu durum, bireylerin içinde buldukları çevreyi algılama ve yorumlamada bireysel farklılıklarının olabileceği, bu nedenle çevreden etkilenme düzeylerinin değişiklik gösterebileceği hipotezini akla getirmektedir (Pluess, 2015). Buna göre, çocuktaki belirli özellikler, ne tür çevresel desteğin gelişimsel açıdan en yararlı, ne tür çevresel faktörlerin ise onun için risk oluşturabileceğini belirlemede önemlidir (Nigg, 2006). Alanyazında, çevre-birey etkileşimini çocuğun gelişimi üzerinden inceleyen çeşitli modeller bulunmaktadır. Bu modeller, genel olarak çevresel hassasiyetin (environmental susceptibility) hangi çevresel koşullarda (olumlu veya olumsuz) gösterildiğine göre birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin, yatkınlık-stres (diathesis-stress) modeli, bazı bireylerin sahip oldukları birtakım özelliklerinden dolayı çevrenin olumsuz etkilerine daha yatkın olduğunu; bu nedenle, olumsuz bir ortama maruz kaldığında aynı özelliklere sahip olmayan diğerlerine göre bu ortamın olumsuz etkilerine daha açık olabileceğini savunmaktadır (Zuckerman, 1999). Avantaj hassasiyeti (vantage sensitivity) modeli ise bazı bireysel özelliklerin kişi için avantaj olabileceğini, olumlu bir ortama girdiğinde bu özelliklere sahip olmayan diğerlerine göre ortamın olumlu etkilerinden daha fazla yararlanacağını öne sürmektedir (Pluess ve Belsky, 2013). Ancak, bu iki modelin öne sürdüğü gibi birey ve çevre arasındaki etkileşim her zaman tek yönlü olarak görülmeyebilir. Öyle ki, bazen belirli bir özellik bireyin içinde bulunduğu çevreye göre dezavantaj veya avantaj olarak değişebilmektedir. Bu görüşü temel alan farklılaşan hassasiyet (differential-susceptibility) modeli, bazı çocukların mizaç veya genetik özelliklerinden dolayı daha 'yatkın' veya daha 'avantajlı' olmadığını, daha ziyade bu özelliklerin onları yetiştikleri çevrenin etkilerine daha 'hassas' (susceptible) hale getirdiğini savunmaktadır (Pluess ve Belsky, 2010). Buna göre, çevresel faktörlere hassasiyeti bulunan çocukların destekleyici bir ortama girdiklerinde hassasiyeti düşük olan akranlarına göre bu ortamdan daha fazla yararlanması beklenirken, aynı çocuğun olumsuz yetişme ortamında diğerlerinden daha fazla etkilenerek gelişimsel açıdan en çok zarar gören çocuk olması beklenmektedir (Belsky ve ark., 2007).

Daha önce de değinildiği gibi, bu çalışmanın gerçekleştirildiği zaman diliminde, Türkiye'de dört farklı bakım tipi (yuva, sevgi evi, çocuk evi ve koruyucu aile) bulunmakta ve bu bakım tipleri çevresel özellikleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Farklılaşan hassasiyet

teorisi mevcut çalışma kapsamında değerlendirildiğinde, koruma altına alınan çocukların tümünün aynı özelliklere sahip olamayacağı, bazılarının çevresel etkilere karşı daha hassas olurken diğerlerinin bu etkilere karşı daha durağan (fixed) tepkiler vereceği düşünülebilir. Bu durumda, aynı bakım tipinde yetişen çocukların gelişimleri bireysel özelliklerine göre değişebileceği gibi, aynı bireysel özelliklere sahip çocukların da farklı bakım tiplerinde birbirinden farklı gelişim grafikleri göstereceği beklenebilir. Bu hipotezin desteklenmesi durumunda, koruma altına alınan çocukları, bireysel özelliklerini göz önünde bulundurarak gelişimleri için en uygun olan bakım tipine yerleştirme politikası izlenebilir. Böylece, kurum bakımının alanyazında sıklıkla rapor edilen olumsuz etkilerinin azaltılması öngörülebilmektedir. Bu nedenle, farklı bakım tiplerinde büyüyen çocukların gelişimlerini farklılaşan hassasiyet teorisi kapsamında incelemek, mevcut çalışmanın amaçlarından birini oluşturmaktadır.

Alanyazında farklılaşan hassasiyet teorisi, farklı gen tipleri (örn. 5-HTTLPR) veya stres tepkiselliği gibi fizyolojik özellikler incelenerek de test edilmektedir. Ancak, mevcut çalışma kapsamında ele alınacak bireysel farklılıklar, mizaç özellikleri ile sınırlı tutulmuştur. Ellis ve ark. (2011) tarafından yayımlanan bir derleme çalışmasına göre, çocukların yetiştiği çevresel koşullar ve gelişimsel sonuçlar arasındaki ilişkilerin, zor mizaç olarak da bilinen çocukların olumsuz duygulanım özelliklerine göre değişkenlik gösterdiği birçok çalışmada rapor edilmiştir. Bu çalışmalarda, olumsuz duygulanım mizaç özelliğinin olumlu bir ortamda avantaj olarak ortaya çıktığı, ancak olumsuz bir ortamda dezavantaja dönüşerek çocukların gelişimlerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Alanyazın ile tutarlı olarak mevcut çalışmada, olumsuz duygulanım özelliklerinden biri olan tepkisellik mizaç boyutunun, farklı bakım tipleri ve gelişimsel sonuçlar arasındaki ilişkide düzenleyici rolü incelenecektir.

Olumsuz duygulanımın yanı sıra, bireylerin içinde buldukları çevre koşullarından etkilenme düzeyi çevrelerine olan algısal hassasiyetleri (perceptual sensitivity) ile de değişiklik gösterebilir. Rothbart ve ark. (2001) tarafından mizaç özelliklerinden biri olarak alınan algısal hassasiyet, bireyin çevresinde bulunan düşük yoğunluktaki uyaranları fark edebilme derecesi olarak tanımlanır. Bu tanıma göre, farklılaşan hassasiyet teorisi kapsamında düşünüldüğünde, algısal hassasiyeti yüksek olan bireylerin iyi ve kötü ortamdaki uyaranların daha çok farkında olacağı ve bu ortamların olumlu veya olumsuz etkilerine daha açık olabileceği hipotez edilebilir. Bildiğimiz kadarıyla alanyazında algısal hassasiyet bu kapsamda test edilmemiş olup, benzer bir kavram olan uyarıcı işleme hassasiyeti (sensory-processing sensitivity) ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Örneğin, Slaght

ve ark. (2018), uyarıcı hassasiyet düzeyi yüksek olan çocukların olumsuz ebeveynliğin azalması durumunda dışa yönelim davranış problemlerinin azaldığını, ancak olumsuz ebeveynliğin artması durumunda dışa yönelim davranış problemlerinin arttığını rapor etmişlerdir. Dolayısıyla, mevcut çalışmada algısal hassasiyet mizaç özelliğinin farklı bakım tipleri ve gelişimsel sonuçlar arasındaki ilişkide düzenleyici rolü incelenmiştir.

Bu çalışmada, çocukların dil-bilişsel ve sosyal-bebeceri alanlarındaki gelişimsel farklarının/gecikmelerinin (normdan ne kadar uzaklaştıkları) büyüdükları ortam ile bireysel özelliklerine göre değişimi incelenmiştir. Çalışmanın birinci amacı, yuva, sevgi evi, çocuk evi bakım tipleri ile, koruyucu aile ve hiç koruma altına alınmamış düşük SED'li ailelerde büyüyen çocukların gelişimsel fark/gecikme puanları açısından karşılaştırılmasıdır. Dil-bilişsel ve sosyal beceri-öz bakım gelişim farkları açısından, koruma altında olup farklı bakım tiplerinde kalan ve düşük SED'de aileleri yanında büyüyen çocuklar arasında fark olması beklenmiş; ayrıca, karşılaştırma grupları (yuva, sevgi evi, çocuk evi, koruyucu aile ve düşük-SED'deki aileleriyle kalan çocuklar) değerlendirildiğinde, normlara göre gelişimsel farkın en fazla yuva grubunda, en az hiç koruma altına alınmamış düşük-SED grubunda gözlenmesi beklenmiştir.

Çalışmanın ikinci amacı ise, çocukların mizaç özelliklerinin (tepkisellik ve algısal hassasiyet), buldukları bakım tipinin gelişimsel farklar üzerindeki olası düzenleyici rollerinin incelenmesidir. Farklılaşan hassasiyet teorisi ile uyumlu olarak, tepkisellik ve algısal hassasiyet düzeyleri yüksek olan çocukların, düşük olan çocuklara göre, gelişimleri için avantajlı olan ortamlarda (hiç koruma altına alınmamış aile ortamında büyüyen ve koruyucu aile yanında kalan) daha olumlu gelişimsel sonuçlar gösterirken gelişimleri için risk oluşturan ortamlarda (yuvalar) daha olumsuz gelişimsel sonuçlar göstermeleri beklenmiştir. Alanyazında yeterli veri bulunmadığı için sevgi evleri ve çocuk evleri için hipotez oluşturulmamıştır.

Yöntem

Örneklem

Çalışmanın örneklemini, 23-62 ay aralığında (*Ort.* = 41.06, *S* = 11.00) korunma altındaki dört farklı bakım tipinde (yuva, çocuk evi, sevgi evi ve koruyucu aile) ve hiç koruma altına alınmamış düşük SED aileleri yanında kalan toplam 357 çocuk oluşturmaktadır. Katılımcıların %57,8'i (*n* = 204) erkek çocuklardan oluşmaktadır. Katılımcılar, buldukları gruplara göre yaş ve cinsiyet bakımından karşılaştırıldığında hem yaş ($F(348, 4) = 7.60, p < .001$) hem cinsiyet ($F(348, 4) = 4.80, p < .01$) için anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Sevgi evinde kalan çocukların yaşı (*n* = 60, *Ort.* = 47.03, *S* = 10.27,

$p < .001$), yuva ($n = 111$, $Ort. = 37.88$, $S = 10.03$), koruyucu aile ($n = 51$, $Ort. = 39.96$, $S = 11.13$) ve hiç koruma altına alınmamış düşük SED aile ($n = 74$, $Ort. = 40.72$, $S = 11.74$) yanında kalanlara göre daha büyük bulunurken, diğer gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Cinsiyet dağılımına bakıldığında ise yuva grubundaki erkek çocuğu yoğunluğunun sevgi evi ($p < .01$), koruyucu aile ($p < .01$) ve düşük SED aile ($p < .05$) gruplarından fazla olduğu görülmüştür. Bu bulgular göz önüne alındığında, yaş ve cinsiyet değişkenleri analizlerde kontrol edilmiştir.

Çalışmaya katılan koruyucu ailelerin ve düşük SED ailelerin demografikleri incelenmiştir. Koruyucu ailelerde, annelerin %16.7'si ilkokul ($N = 8$), %18.8'i ortaokul ($N = 9$), %20.8'i lise ($N = 10$), %43.8'i üniversite ($N = 21$) mezundur. Babaların ise %20.5'i ilkokul ($N = 8$), %10.3'ü ortaokul ($N = 4$), %23.1'i lise ($N = 9$), %46.2'si üniversite ($N = 18$) mezundur. Hiç koruma altına alınmamış çocukların ebeveynlerinin demografikleri incelendiğinde ise, annelerin %1.4'ü okuma-yazma bilmemekte ($N = 1$), %2.8'i okula gitmemesine rağmen okuma-yazma bilmekte ($N = 2$), %38.9'u ilkokul ($N = 28$), %34.7'si ortaokul ($N = 25$), %19.4'ü lise ($N = 14$), %2.8'i üniversite ($N = 2$) mezundur. Babaların ise %46.5'i ilkokul ($N = 33$), %21.1'i ortaokul ($N = 15$), %31'i lise ($N = 22$), %1.4'ü üniversite ($N = 1$) mezundur.

Çalışmaya katılan koruyucu aileler ve çocukları hiç koruma altına alınmamış aileler demografik özellikleri bakımından birbiri ile karşılaştırıldığında, iki grup arasında anne [$t(85.54) = 5.79$, $p < .001$] ve babaların eğitim düzeyleri [$t(108) = 5.30$, $p < .001$] ve haneye giren toplam aylık gelir [$t(44.56) = 8.55$, $p < .001$] değişkenleri için anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre, koruyucu ailedeki ebeveynlerin eğitim düzeylerinin (anne: $Ort = 4.94$, $SS = 1.17$); baba: $Ort = 4.95$, $SS = 1.19$), çocukları hiç koruma altına alınmamış ailedeki ebeveynlere (anne: $Ort = 3.76$, $SS = .94$); baba: $Ort = 3.87$, $SS = .91$) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca, aylık olarak haneye giren toplam gelirin, koruyucu ailelerde ($Ort = 7.39$, $SS = 2.19$), çocukları hiç koruma altına alınmamış ailelerdeki ($Ort = 4.05$, $SS = 1.11$) gelire oranla daha fazla olduğu bulunmuştur.

Veri Toplama Araçları

Çocukların Gelişimsel Fark/Gecikme Puanları.

Çocukların gelişimleri, Ankara Gelişim Tarama Envanteri (AGTE) ile değerlendirilmiştir. Bu ölçüm aracı, 0-6 yaş aralığındaki çocukların gelişimlerini dil-bilişsel, ince motor, kaba motor ve sosyal beceri-öz bakım alanlarında değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir (Savaşır ve ark., 1995). Ayrıca, çocukların genel gelişimleri için genel gelişim puanı ve "t" puanı da verilmektedir. Bu

araç, 154 maddeden oluşmakta ve çocukların ebeveynleri ya da bakım verenleri tarafından "evet/hayır/bilmiyorum" şeklinde cevaplanmaktadır. Bu çalışmada AGTE, çocukların anneleri veya çocuğu yakından tanıyan bakım personelleri tarafından doldurulmuştur. Çocukların alt alanlardan aldıkları puanlara göre, Türkiye normu temel alınarak çocukların gelişim profilleri çizilmiş ve normdan ne kadar farklılaştıklarını gösteren *gelişimsel fark puanları* hesaplanmıştır. Gelişimsel fark puanları 0-3 arasında değişmekte olup, yüksek puanlar çocuğun gelişiminin yaşına göre beklenen gelişim düzeyinden daha düşük seyrettiğini göstermektedir. Mevcut çalışma kapsamında, sadece dil-bilişsel ve sosyal beceri-öz bakım becerilerine dair gelişim farkları rapor edilmiştir.

Mizaç. Çocukların mizaç özellikleri, Çocuk Davranış Anketi ile değerlendirilmiştir. Anketin, 24-36 ay ve 37-60 ay aralığındaki çocuklar için iki farklı versiyonu kullanılmıştır. Anket, anneler ya da çocuğu iyi tanıyan bakım personeli tarafından doldurulmuştur.

24-36 ay aralığındaki çocukların mizaç özellikleri, Çocuk Davranış Anketi (Early Childhood Behavior Questionnaire) ile değerlendirilmiştir. Bu anket, Putnam ve ark. (2006) tarafından geliştirilmiştir. Anket, çeviri geri-çeviri yöntemi ile Türkçe'ye çevrilmiş ve annelerin kolaylıkla anlayabilmesi için bazı maddeler yeniden düzenlenmiştir (Berument ve Sümer, 2013-2017; Ertekin, 2014). Toplamda 18 alt boyut ve 201 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert ölçeği üzerinden değerlendirilmektedir (1- hiçbir zaman, 5- her zaman). Bu çalışmada, farklılaşan hassasiyet teorisini test edebilmek için teoriyle uyumlu olan tepkisellik ve algısal hassasiyet alt boyutları kullanılmıştır. İç tutarlılık katsayıları test edilirken, tepkisellik alt ölçeğinden, iç tutarlılık katsayısına anlamlı katkısı olmayan bir madde çıkarılmıştır. İç tutarlılık katsayıları tepkisellik için .80, algısal hassasiyet için .82 olarak bulunmuştur.

37-60 ay aralığındaki çocukların mizaç özellikleri, Çocuk Davranış Anketi (Children's Behavior Questionnaire) ile değerlendirilmiştir. Bu ölçek, Rothbart ve arkadaşları (2001) tarafından 3-7 yaş aralığındaki çocukların mizaç özelliklerini değerlendirmek amacıyla oluşturulmuştur. Anket, çeviri geri-çeviri yöntemi ile Türkçe'ye çevrilmiş ve annelerin kolaylıkla anlayabileceği bir biçime getirmek amacıyla bazı maddeler yeniden düzenlenmiştir (Berument ve Sümer, 2013-2017; Taşfiliz, 2014). Orijinal ölçek, 195 madde ve 15 alt boyuttan oluşmakta ve 5'li Likert ölçeği ile değerlendirilmektedir (1- çok yanlış, 5- çok doğru). Bu çalışmada, ölçeğin tepkisellik ve algısal hassasiyet alt boyutları kullanılmıştır. Ayrıca, Goldsmith (1996) tarafından oluşturulmuş olan bir ölçekten (Toddler Behavior Assessment Questionnaire) üç madde algısal hassasiyet alt boyutuna eklenmiştir. İç tutarlılık kat sayılarının hesaplanması sırasında, her iki

alt boyuttan da birer madde çıkarılmıştır. Alt boyutların iç tutarlılık katsayıları tepkisellik için .79, algısal hassasiyet için .81 olarak bulunmuştur.

Deneyim Hikâyeleri. Devlet koruması altında bulunan çocukların sahip oldukları risk faktörlerine dair bilgiler, bağlı oldukları kurumlardan elde edilmiştir. Bu kapsamda, çocukların halihazırda buldukları kurumda kalma süreleri, daha önce başka kurumlarda kalma süreleri, koruma altına alınmalarına neden olan risk faktörleri (örn., anne/babanın fiziksel/ruhsal hastalıkları, anne/babanın hapis durumu, anne/babanın kaybı, ekonomik/fiziksel/sosyal yoksunluk, cinsel/fiziksel/duygusal istismar öyküsü) ve toplamda kaldıkları kurum sayısı gibi bilgiler alınmıştır.

İşlem

Çalışmanın etik izni, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan, çalışmanın yasal izinleri ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan (ASHB) alınmıştır. İzinlerden sonra, Türkiye'nin farklı illerindeki ASHB birimleriyle irtibata geçilmiş ve çalışmanın hedef yaş grubuna uyan koruma altındaki çocukların listeleri alınmıştır. Bu listelere bakarak, Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirler başta olmak üzere çocuk sayısı fazla olan toplam 10 il seçilmiş ve bu illerdeki farklı kurumlar (yuva, çocuk evi ve sevgi evi) ziyaret edilerek veri toplanmıştır. Koruyucu ailelere ulaşmak için öncelikli olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı aracılığı ile il müdürlüklerinden hedef yaş grubunda çocuğu olan koruyucu ailelere davet mektupları gönderilmiştir. Bunun yanı sıra farklı illerdeki koruyucu aile dernekleri ile irtibata geçilmiş ve çalışmaya dahil olan koruyucu ailelerin tanıdıkları diğer ailelere kartopu örneklem seçim tekniği ile ulaşılarak mevcut örneklem genişletilmiştir. Çalışmadaki çocukları hiç koruma altına alınmamış ailelere ise, Ankara ilinde düşük sosyoekonomik nüfusun çoğunlukta yaşadığı dezavantajlı semtler ziyaret edilerek kartopu örneklem yöntemi ile ulaşılmıştır. Çalışmaya, bilinen (tanı almış) fiziksel veya zihinsel rahatsızlığı bulunan, özel eğitime devam eden çocuklar dahil edilmemiştir.

Mevcut çalışmadaki Ankara Gelişim Tarama Envanteri ile çocuk mizaç ölçekleri, kurumlarda çocuğu en iyi tanıdığı düşünülen bakım personeli tarafından, koruyucu aile ve çocukları hiç koruma altına alınmamış ailelerde ise anneler tarafından doldurulmuştur.

Bulgular

Öncelikle yordayıcı ve sonuç değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla korelasyon analizleri yapılmıştır. Sonrasında, çalışmanın ilk amacı olan gruplar arasındaki gelişimsel fark/gecikme düzeylerini karşılaştırmak için tek yönlü kovaryans analizi, çalışmanın ikinci amacı olan kurum bakımından etkilenme düzeyinin mizaç özelliklerine göre değişip değişmediğini test etmek için ise regresyon analizleri yapılmıştır.

Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları (r) Tablo 1'de gösterilmektedir. Korelasyon analizlerine göre, dil-bilişsel gelişim farkı çocuğun cinsiyeti ve algısal hassasiyeti ile ilişkilidir. Sosyal beceri-öz bakım gelişimi ise çocukların yaşı ve algısal hassasiyetleri ile ilişkilidir.

Farklı Ortamlarda Büyüyen Çocukların Gelişimsel Fark Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması

Çalışmaya dâhil edilen farklı gruplardaki çocukların yaşları birbirinden farklı olduğundan, çocukların gelişimsel fark düzeylerinin karşılaştırılmasında yaşları ve cinsiyetleri kontrol edilerek tek yönlü kovaryans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, grupların ortalama, standart sapma değerleri ile grup farkları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Dil-bilişsel gelişim farkı için yapılan analiz bulgu-

Tablo 1. Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler	1	2	3	4	5
1.Yaş	1				
2.Cinsiyet	.06	1			
3.Tepkisellik	.17**	.04	1		
4.Algısal hassasiyet	.30**	-.06	.08	1	
5.Dil-bilişsel gelişim farkı	-.07	.14*	-.08	-.50**	1
6.Sosyal beceri-öz bakım gelişim farkı	-.29**	.08	-.06	-.45**	.57**

Not: $p \leq .05^*$, $p \leq .01^{**}$

Tablo 2. Dil-bilişsel ve sosyal-beceri-öz bakım gelişim farkları için ortalama ve standart sapma değerleri

Değişkenler	Yuva	Sevgi Evi	Çocuk Evi	Koruyucu Aile	Düşük SED'li Aile
	Ort (SS)	Ort (SS)	Ort (SS)	Ort (SS)	Ort (SS)
Dil-bilişsel gelişim farkı	1.32 (1.14) ^{a,b}	1.02 (1.12) ^c	.93 (1.03) ^d	.63 (.92) ^a	.37 (.64) ^{b,c,d}
Sosyal beceri –öz bakım gelişim farkı	1.11 (1.21) ^{a,b}	.67 (1.05)	.90 (1.06) ^{c,d}	.34 (.67) ^{a,c}	.37 (.71) ^{b,d}

Not: İstatistiksel olarak birbirinden farklı olan gruplara ($p \leq .05$) aynı harf verilmiştir.

larına göre, gruplar anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F(4, 346) = 9.64, p < .001$). Ancak, çocukların yaşları ($F(1, 346) = 1.34, p = .25$) ve cinsiyetleri ($F(1, 346) = 2.93, p = .09$) dil-bilişsel gelişim farkı ile anlamlı bir şekilde ilişkili bulunmamıştır. Gruplar arasındaki farklar incelendiğinde, yuvada kalan çocukların, koruyucu aile ($p < .01$) ve hiç koruma altına alınmamış düşük SED'li aileleri ile yaşayan akranlarına göre ($p < .001$); sevgi evi ($p = .001$) ve çocuk evinde ($p = .014$) kalan çocukların ise hiç koruma altına alınmamış düşük-SED ailesiyle kalan çocuklara göre daha fazla dil-bilişsel gelişim farkı gösterdikleri görülmüştür.

Sosyal beceri-öz bakım gelişim farkı açısından, gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($F(4, 346) = 7.75, p < .001$). Ayrıca, çocukların yaşları da sosyal beceri-öz bakım gelişim farkı ile anlamlı olarak ilişkilidir ($F(1, 346) = 32.86, p < .001$). Ancak, çocukların cinsiyeti sosyal beceri-öz bakım gelişim farkı ile ilişkili bulunmamıştır ($F(1, 346) = 1.12, p = .29$). Gruplar arasındaki farklar incelendiğinde, yuvada ve çocuk evinde kalan çocukların, koruyucu aile (sırasıyla $p = .001, p = .009$) ve düşük SED'li aile ile yaşayan akranlarına (sırasıyla $p < .001, p = .008$) göre daha fazla gelişimsel farka sahip oldukları bulunmuştur. Ayrıca, sevgi evinde kalan çocukların da koruyucu aile ($p = .058$) ve düşük SED'li aile ile yaşayan çocuklara ($p = .06$) göre sınırdan anlamlı olarak daha fazla gelişimsel fark gösterdikleri görülmüştür.

Çocukların Büyüdükleri Ortam (Grup) ile Gelişim Farkları Arasındaki İlişkide Mizacın Düzenleyici Rolü

Çocukların büyüdüğü ortam ile dil-bilişsel gelişim ve sosyal gelişim fark puanları ilişkisinde mizacın düzenleyici rolünün test edilmesi için çok basamaklı regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizlerin ilk basamağında, çocukların yaşları ve cinsiyetleri; ikinci basamağında, çocukların tepkisellik ve algısal hassasiyet mizaç puanları; üçüncü basamağında, grup kukla (dummy) değişkenleri; son basamağında ise grup ve mizaç

özelliğinin çarpımından elde edilen değişkenler analize dâhil edilmiştir. Kukla değişkenleri oluşturulurken, referans olarak yuva grubu alınmıştır. Regresyon bulguları, tepkisellik mizaç özelliğinin düzenleyici olduğu analiz sonuçlarına göre rapor edilmiştir. Algısal hassasiyetin düzenleyici olduğu analiz sonuçları, yalnızca bulgularda farklılıkların olması durumunda raporlanmıştır. Regresyon analizlerine dair detaylı bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

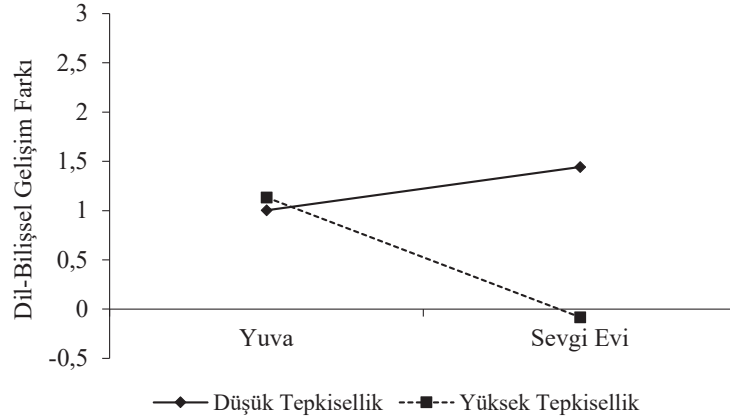
Dil-bilişsel gelişim farkı için yapılan ve tepkiselliğin düzenleyici rolünün test edildiği regresyon analizinde, toplam varyansın %27'si açıklanmıştır ($R^2 = .27, F(12, 337) = 11.87, p < .001$). Regresyon analizinin son basamağında, algısal hassasiyet ($\beta = -.44, p \leq .001$), sevgi evinde ($\beta = -.12, p \leq .05$), çocuk evinde ($\beta = -.12, p \leq .05$) ve düşük SED'li aile yanında yaşamak ($\beta = -.24, p \leq .001$) çocukların dil-bilişsel gelişim farkı ile olumsuz yönde ilişkili bulunmuştur. Bu bulgulara göre, yüksek algısal hassasiyete sahip olan ve yuva yerine sevgi evinde, çocuk evinde veya hiç koruma altına alınmadan aileleri ile kalan çocukların daha az dil-bilişsel gelişim farkına sahip oldukları görülmüştür. Ancak, algısal hassasiyetin düzenleyici olduğu analizde, yuvaya kıyasla çocuk evinde kalmanın anlamlı etkisi kaybolmuştur ($\beta = -.44, p > .05$).

Ayrıca, tepkisellik mizaç özelliğinin düzenleyici rolünün test edildiği analizde, sevgi evi ve dil-bilişsel gelişim ilişkisinde tepkiselliğin düzenleyici rolünün olduğu görülmüştür ($\beta = -.11, p < .05$). Bu düzenleyici rol için basit regresyon eğrisi grafikleri (simple slope) çizilmiştir (Dawson, 2014). Çizilen grafiklere göre (Bkz. Şekil 1), tepkisellik düzeyi yüksek olan çocuklar arasında, sevgi evlerinde kalanlarda, yuvada yaşayan akranlarına göre dil-bilişsel alanda daha az düzeyde gelişimsel fark görülmüştür ($t = -2.41, p = .02$). Tepkisellik düzeyi düşük olan çocuklarda ise, gruplara göre bir farklılık gözlenmemiştir ($t = 1.16, p = .25$).

Tablo 3. Regresyon Analizleri

Düzenleyici Değişkenler	Dil-Bilişsel Gelişim Farkı				Sosyal Gelişim Farkı				
	Tepkisellik		Algısal Hassasiyet		Tepkisellik		Algısal Hassasiyet		
	B(SE)	β	B(SE)	β	B(SE)	β	B(SE)	β	
1. Basamak									
Yaş	-.004(.01)	-.05	-.01(.01)	-.05	-.03(.01)	-.30***	-.03(.01)	-.28***	
Cinsiyet	.13(.10)	.06	.19(.10)	.09	.06(.10)	.03	.09(.11)	.04	
$\Delta R^2(F_{inc})$.02(4.11)*				.09(18.20)***				
$R^2(F)$.02(4.11)*				.09(18.20)***				
2. Basamak									
Tepkisellik	.03(.12)	.02	-.03(.07)	-.02	.04(.12)	.03	.04(.07)	.03	
Algısal hassasiyet	-.63(.07)	-.44***	-.69(.11)	-.48***	-.41(.07)	-.29***	-.53(.12)	-.37***	
$\Delta R^2(F_{inc})$.23(53.34)***				.12(26.27)***				
$R^2(F)$.25(29.34)***				.21(23.56)***				
3. Basamak									
Sevgi evi	-.33(.16)	-.12*	-.32(.16)	-.12*	-.21(.16)	-.07	-.15(.17)	-.05	
Çocuk evi	-.34(.15)	-.12*	-.25(.16)	-.09	-.08(.15)	-.03	-.07(.16)	-.03	
Koruyucu aile	-.28(.17)	-.09	-.17(.18)	-.06	-.48(.17)	-.16**	.44(.19)	-.15*	
Düşük SED	-.60(.16)	-.23***	-.67(.16)	-.25***	-.51(.16)	-.20**	-.51(.17)	-.19**	
$\Delta R^2(F_{inc})$.03(3.32)*				.03(2.83)*				
$R^2(F)$.27(16.72)***				.22(13.45)***				
4. Basamak									
Sevgi evi × Mizaç	-.43(.21)	-.11*	-.30(.20)	-.09	-.09(.22)	-.02	.20(.21)	.06	
Çocuk evi × Mizaç	-.01(.19)	-.002	.29(.20)	.08	-.001(.19)	.000	.03(.21)	.01	
Koruyucu aile × Mizaç	-.29(.23)	-.07	-.01(.23)	-.001	-.40(.24)	-.09 ^b	.24(.24)	.06	
Düşük SED × Mizaç	.13(.19)	.04	.58(.24)	.14*	.30(.20)	.10	.47(.25)	.11*	
$\Delta R^2(F_{inc})$.02(1.85)				.03(3.08)*				
$R^2(F)$.27(11.87)***				.28(12.45)***				
							.01(1.09)		
							.22(9.34)***		

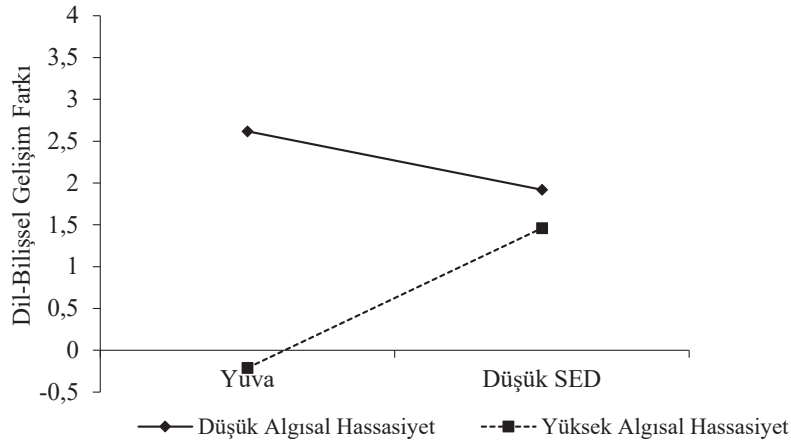
Not: ^a ≤ .065, ^b ≤ .095, * p ≤ .05, ** p ≤ .01, *** p ≤ .001. (Düzeltilmiş R değerleri rapor edilmiştir. Tablodaki katsayı değerleri, Regresyon analizinin son basamağından alınmıştır.

Şekil 1. Dil-bilişsel Gelişim Farkında Tepkiselliğin Düzenleyici Rolü

Dil-bilişsel gelişim fark puanlarının sonuç değişkeni ve algısal hassasiyet mizaç özelliğinin düzenleyici olduğu regresyon analizinde, algısal hassasiyet ile düşük SED'li aile yanında yaşama etkileşimi anlamlı bulunmuştur ($\beta = .14, p = .002$). Çizilen basit regresyon eğrilerine göre (Dawson, 2014; Bkz. Şekil 2), yüksek algısal hassasiyeti olan çocuklar arasında, hiç koruma

altına alınmamış düşük SED'li aileleriyle yaşayan çocuklar, yuvada kalan akranlarına göre dil-bilişsel alanda daha yüksek gelişimsel fark göstermişlerdir ($t = -2.41, p \leq .001$). Algısal hassasiyeti düşük olan çocuklarda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($t = -1.10, p = .27$).

Şekil 2. Dil-bilişsel Gelişim Farkında Algısal Hassasiyetin Düzenleyici Rolü

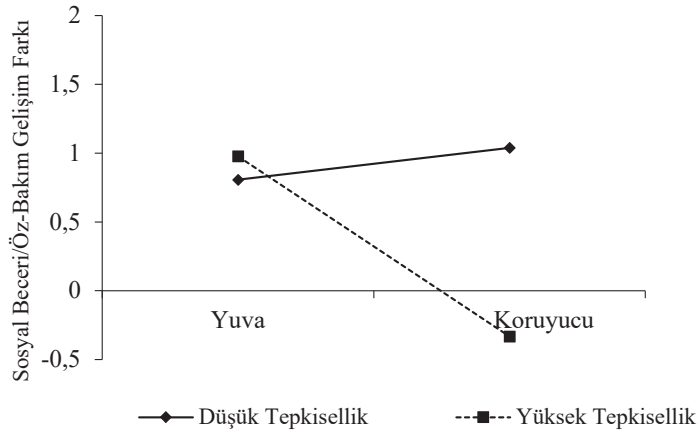
Sosyal beceri-öz bakım gelişimi için yapılan ve tepkiselliğin düzenleyici rolünün olduğu regresyon analizinde, toplam varyansın %23'ü açıklanmıştır ($R^2 = .23, F(12, 337) = 9.69, p < .001$). Bulgulara göre, çocukların yaşı ($\beta = -.20, p < .001$), algısal hassasiyet ($\beta = -.32, p < .001$) ve düşük SED'li aile bakım tipinde yaşamak

($\beta = -.20, p < .01$) çocukların sosyal beceri-öz bakım gelişimi farkı ile ters yönde ilişkili bulunmuştur. Algısal hassasiyetin düzenleyici olduğu analizde ise, koruyucu aile yanında kalmak da çocukların bu alandaki gelişim farkı ile ters yönde ilişkili bulunmuştur ($\beta = -.15, p < .05$). Buna göre, çocuğun yaşının büyük olması, algısal

hassasiyetin yüksek olması, yuvaya kıyasla koruyucu aile veya hiç koruma altına alınmadan düşük SED'li aile ile yaşamak, çocuklarda daha az düzeyde sosyal beceri-öz bakım gelişimsel farkı ile ilişkilidir.

Bu bulgulara ek olarak, tepkisellik mizaç özelliğinin düzenleyici değişken olduğu analizde, tepkiselliğin koruyucu aile ile yaşama ve sosyal beceri-öz bakım gelişim farkı puanları arasında sınırda anlamlı olarak düzenleyici role sahip olduğu gözlenmiştir ($\beta = -.09, p$

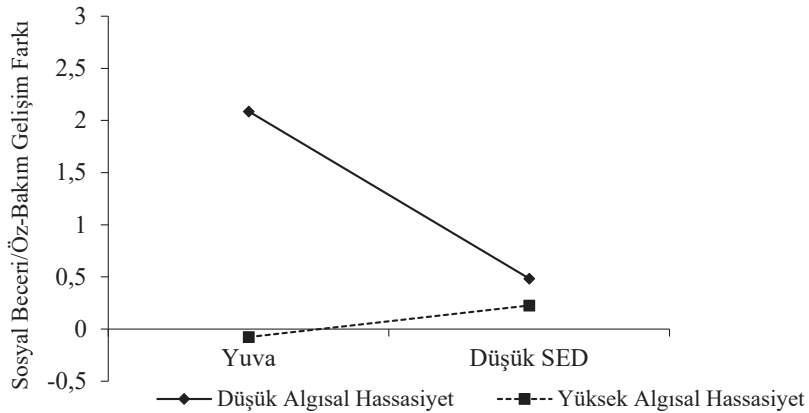
$= .095$). Basit regresyon eğrisi grafiğine göre (Dawson, 2014; Bkz. Şekil 3), yüksek tepkiselliğe sahip çocuklar arasında, koruyucu aile yanında yaşayanlar, yuvada yaşayan akranlarına göre sosyal beceri/öz bakım alanında daha az gelişimsel fark göstermişlerdir ($t = -2.37, p = .02$). Tepkisellik puanı düşük olan çocuklarda ise iki bakım tipi arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($t = .54, p = .59$).

Şekil 3. Sosyal Beceriler-Öz bakım Gelişimde Tepkiselliğin Düzenleyici Rolü

Ek olarak, algısal hassasiyetin düzenleyici rolünün test edildiği analizde, düşük SED'li aile yanında yaşamak ile sosyal beceri-öz bakım gelişim farkı ilişkisinde algısal hassasiyetin düzenleyici role sahip olduğu görülmüştür. Çizilen basit regresyon eğrisi grafiğine göre (Dawson, 2014), düşük algısal hassasiyeti olan çocuklar arasında, yuvada kalan çocuklar, hiç koruma altına

alınmamış düşük SED'li aileleriyle yaşayan akranlarına göre sosyal beceri-öz bakım alanında daha yüksek gelişimsel fark göstermektedirler ($t = -2.45, p = .02$). Algısal hassasiyeti yüksek olan çocuklarda, iki bakım tipi arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($t = .72, p = .48$, Bkz. Şekil 4).

Şekil 4. Sosyal Beceriler-Öz bakım Gelişimde Algısal Hassasiyetin Düzenleyici Rolü

Ek Analizler

Hiyerarşik regresyon analizleri, çocukların hâlihazırda buldukları kurumda kalış süreleri, daha önce kaldıkları kurumlarda kalış süreleri, kaldıkları toplam kurum sayısı ve koruma altına alınmalarına neden olan risk faktörleri kontrol edilerek 4 bakım tipi için (yuva, sevgi evi, çocuk evi ve koruyucu aile) için tekrarlanmıştır. Yukarıda sayılan değişkenler, regresyon modelinin birinci basamağına, olası etkileri kontrol edilmek üzere eklenmiştir. Bulgular, beş bakım tipi için yapılan analizlerle oldukça benzerlik göstermektedir. Sadece, çocukların toplamda kaldıkları kurum sayısı ile sosyal beceri-öz bakım gelişim farkı arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur ($\beta = .19, p = .01$). Buna göre, daha çok kurum değiştiren çocukların sosyal beceri-öz bakım gelişim fark puanları daha yüksek bulunmuştur.

Tartışma

Mevcut çalışmada, korunma altında farklı bakım tiplerinde kalan (yuva, sevgi evi, çocuk evi ve koruyucu aile) ve hiç koruma altına alınmamış düşük SED'deki aileleriyle büyüyen okul öncesi dönemdeki çocukların, dil-bilişsel ve sosyal beceri-öz bakım gelişim farkları açısından değişkenlik gösterip göstermediği incelenmiştir. Ek olarak, grup-gelişimsel fark/gecikme ilişkilerinde, çocukların tepkisellik ve algısal hassasiyet mizaç özelliklerinin düzenleyici rolü farklılaşan hassasiyet teorisi kapsamında test edilmiştir. Mevcut çalışmanın bulguları, önerilen hipotezler ve alanyazın ışığında incelenmiştir.

Bakım Tipleri Karşılaştırması

Mevcut çalışmanın ilk hipotezi doğrultusunda farklı bakım tiplerinde yetişen çocukların, dil/bilişsel ve sosyal beceri-öz bakım açısından gelişimsel farklar (gecikme) göstermeleri beklenmiştir. Yapılan analizlerde gruplar dil-bilişsel gelişim farkları açısından karşılaştırıldığında, yuvada kalan çocukların koruyucu aile ve hiç koruma altına alınmamış düşük-SED aileleriyle kalanlara göre, sevgi evi ve çocuk evinde kalanların ise düşük-SED ailelerde kalan çocuklara göre gelişimsel fark puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bulgular, çalışmanın hipotezleri ile uyumludur. Alanyazındaki çalışmalar, yuvada kalanlara kıyasla, koruyucu aile yanına yerleştirilen veya hiç koruma altına alınmamış aileleriyle yaşayan çocukların bilişsel gelişimlerinin daha iyi düzeyde olduğunu göstermektedir (örn., Bos ve ark., 2009; Nelson ve ark., 2007). Kurum bakımı altındaki çocuklarda, onların gelişimleri için destekleyici olabilecek aktivitelerin yetersiz olması, çocukların özellikle bilişsel gelişimi için bir risk faktörü oluşturmaktadır (Tierney ve Nelson, 2009). Bu doğrultuda, birebir etkileşim imkânının daha fazla olduğu aile ortamının, çocukların

gelişimini olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca, dil-bilişsel gelişim fark puanları karşılaştırıldığında, sevgi evlerinde, çocuk evlerinde ve koruyucu aile yanında yetişen çocuklar arasında istatistiksel açıdan fark olmaması, yuvalara kıyasla alternatif olarak oluşturulan bu bakım tiplerinin çocukların gelişimine olumlu katkı sağladığı şeklinde yorumlanabilir. Yuvalarda, çocuklara bakım veren yetişkin başına düşen çocuk sayısının fazla olması, çocukların çok sayıda yetişkinle düzensiz şekilde etkileşimde olması, çocuklarla birebir uyarıcı etkinlikler yapılmasını kısıtlayacağı için çocukların dil-bilişsel gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir (van IJzendoorn ve ark., 2011).

Sosyal beceri-öz bakım gelişim farkları açısından, yuva, sevgi evi ve çocuk evinde kalan çocukların, koruyucu aile ve hiç koruma altına alınmadan düşük SED'deki aileleriyle kalan çocuklara göre daha fazla gelişimsel fark gösterdikleri bulunmuştur. Bu bulgular, hem çalışmanın ilk hipotezini destekler niteliktedir, hem de alanyazındaki bulgular ile paralellik göstermektedir. Alanyazındaki çalışmalar, yuvada kalanlara kıyasla, koruyucu aile yanına yerleştirilen veya hiç koruma altına alınmamış çocukların sosyal beceri (örn., Erol ve ark., 2010; Palacios ve ark., 2013) gelişimlerinin daha iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Çocukların öz-bakım becerilerinin gelişimi için ise bir yetişkinin gözetimi ve yönlendirmesi oldukça önemlidir (Betz, 2000). Dolayısıyla, yuva, sevgi evi ve çocuk evinde bakıcı başına düşen çocuk sayısı oranları birbirinden farklı olmasına rağmen, aile ortamıyla karşılaştırıldığında devamlı olarak bir yetişkinle etkileşimden mahrum olmaları, onların sosyal beceri-öz bakım gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca, sosyal ilişkiler açısından düşünüldüğünde, onlarla birebir ilgilenen özel bir yetişkinin olmaması, çocuklarda bağlanma problemlerine neden olarak çocukların yetişkinlerle kurdukları bağlanma ilişkilerinde seçici olmalarına ve arkadaşlarıyla kurdukları ilişkilerde de normlara uygun davranmalarına engel oluşturmaktadır (Roy ve ark., 2004). Dolayısıyla, birebir etkileşim imkânının daha fazla olduğu aile ortamının, çocukların gelişimini olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Aile ortamında büyümeyle kıyasla, kurum bakım tipleri (yuva, sevgi evi ve çocuk evi) arasında anlamlı bir fark olmaması ise, iki şekilde açıklanabilir. Sevgi evi ve çocuk evi bakım tiplerinde kalan çocukların hemen hemen hepsi önce yuva ortamında kalmış, daha sonra sevgi evi ya da çocuk evlerine geçiş yapmıştır. Çocukların bakım tipi değişiminden faydalanabilmeleri için mevcut bakım tipinde belirli bir süre geçirmeleri gerekebilir. Bu nedenle, kurum bakım tiplerinin gelişimsel fark puanları açısından birbirinden ayrılmaması, çocukların şu anda buldukları bakım tipinde yeterince uzun kalmamış olmaları veya yuvada kalmış olmanın etkilerinin halen

devam etmekte olması ile ilişkilendirilebilir. Bakım tipleri karşılaştırmasının enlemesine kesitsel yöntem yerine boylamsal olarak yapılması bu sorunun yanıtlanmasına olanak sağlayacaktır.

Mizaç Özelliklerinin Düzenleyici Rolü

Mevcut çalışmanın ikinci hipotezinde, grup ve gelişimsel fark sonuçları arasındaki ilişkinin, farklılaşan hassasiyet teorisi ile uyumlu olacak şekilde, çocukların tepkisellik ve algısal hassasiyet mizaç özelliklerine bağlı olarak değişkenlik göstermesi beklenmiştir. Tepkisellik mizaç özelliği için elde edilen bulgular kısmen hipotezleri destekler niteliktedir. Dil/bilişsel gelişim farkları bakımından sevgi evi ile tepkisellik mizaç özelliğinin anlamlı etkileşim etkisi bulunmuştur. Buna göre, tepkiselliği düşük olan çocukların yuvada veya sevgi evlerinde kalmaları dil-bilişsel gelişimleri açısından bir fark yaratmamıştır. Diğer yandan, tepkiselliği yüksek olan çocuklar arasında, sevgi evlerinde kalan çocukların yuvada kalan akranlarına göre dil-bilişsel gelişim fark puanlarının daha düşük olduğu görülmüştür. Grup- tepkisellik etkileşimi için beklentimiz, farklılaşan hassasiyet teorisi yönünde olsa da sevgi evi ve tepkisellik arasındaki bu etkileşimin tek yönlü olması, avantaj hassasiyeti teorisi ile uyumludur (Pluess ve Belsky, 2013). Avantaj hassasiyeti teorisi, bireylerin sahip olduğu bazı genetik ve mizaç özellikleri sayesinde, içinde buldukları olumlu çevre koşullarından daha fazla yararlanacağını öngörmektedir. Tepkisellik, zor mizaç özelliklerinden biri olarak kabul görmektedir (Thomas ve ark., 1968). Yuva ve sevgi evlerinin bakım koşulları, bakıcı-çocuk oranları, sunulan fiziksel ve sosyal imkânlar açısından karşılaştırıldığında, sevgi evlerinin daha iyi bakım tipi olduğu düşünülmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013; Söğütü, 2015). Bu anlamda, bu bulgu gelişimsel açıdan zor mizaç özelliklerinin olumlu çevre koşullarında bir avantaj olduğunu destekleyen önceki çalışmalar ile de uyumluluk göstermektedir (Pluess ve Belsky, 2009; Slagt ve ark., 2018). Çocuk evi, koruyucu aile ve düşük SED gruplarında görülmeyen bu ilişkinin, sadece sevgi evi ile görülmesi, yuva ve sevgi evinin bakım kalitesi açısından birbirine en yakın gruplar olması, bu gruplar arasında bireysel farkların rolünün ortaya çıkmasına olanak sağlamış olabilir. Bireysel özelliklerden bağımsız olarak, mevcut çalışmadaki grup karşılaştırmalarında da görüldüğü gibi, bakım kalitesinin artması çocukların dil-bilişsel gelişimine olumlu katkı sağlamıştır.

Sosyal beceri-öz bakım gelişiminde ise, tepkiselliğin koruyucu aile ve yuva bakım tipleri karşılaştırmasında düzenleyici rolünün olduğu bulunmuştur. Bir önceki bulgu ile benzer şekilde, tepkiselliği düşük olan çocuklarda yetiştirme ortamları arasında sosyal beceri/öz-bakım gelişim fark puanları açısından bir fark görülmemiştir.

Ancak, yüksek tepkiselliğe sahip çocuklar arasında koruyucu aile yanında büyüyen çocuklar, yuvadaki akranlarına oranla daha az gelişimsel fark göstermişlerdir. Etkileşimin tek yönlü olması, farklılaşan hassasiyet teorisini desteklememektedir. Ancak, bu bulgular da avantaj hassasiyeti teorisini destekler konumdadır (Pluess ve Belsky, 2013). Alanyazında, kurum bakım türlerinden aile ortamına en yakın bakım tipi olan koruyucu aileye geçen çocuklarda, uyum sağlayıcı davranışlarda artış olduğu görülmektedir (Humphreys ve ark., 2018). Mevcut çalışmanın bulguları, bu iyileşmenin çocuğun mizacına göre değişiklik gösterebileceğini, tepkiselliği yüksek olan çocukların özellikle sosyal gelişimsel alanlarda koruyucu aile gibi olumlu bakım ortamından daha yüksek düzeyde faydalanabileceğini vurgulamaktadır. Bununla uyumlu olarak, Corval ve ark. (2020) tarafından yapılan derleme çalışmasında, tepkiselliği yüksek olan bebek ve çocukların, anne duyarlılığını hedef alan müdahale programlarından tepkiselliği düşük olan akranlarına göre ebeveyn bağlanma açısından daha fazla faydalandığı vurgulanmıştır. Her ne kadar anne duyarlılığı kavramı mevcut çalışmanın kapsamı dışında kalsa da tepkiselliği yüksek çocukların birebir bakım ortamı sunan koruyucu aile bakım tipinden anne duyarlılığı hususunda daha fazla yararlandığı ve bu durumun sosyal beceri gelişimlerine daha fazla katkıda bulunduğu düşünülebilir. Gelecek çalışmalarda, ebeveyn duyarlılığının koruyucu aile ortamında çocukların gelişimine katkılarının aracı rolünün araştırılması önerilmektedir. Son olarak, benzer etkileşim sonucu, çocukların gelişimleri için avantajlı olarak görülen hiç koruma altına alınmamış çocukların aile ortamında gözlenmemiştir. Çalışmamızdaki hiç koruma altına alınmamış çocukların aileleri düşük SED'li ailelerden oluşmaktadır. Bu ailelerde, düzensiz ev ortamının yaygın oluşu (örn., Martin ve ark., 2012), tepkiselliği yüksek olan çocukların bu özelliklerini avantaj olarak kullanmaları için uygun ortamı sağlamamış olabilir.

Mevcut çalışmanın ikinci hipotezinin test edildiği diğer analizlerde, algısal hassasiyet mizaç özelliğinin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Algısal hassasiyet, bireyin içinde bulunduğu ortamdaki düşük frekans ve yoğunluktaki değişiklikleri fark edebilme derecesi olarak bilinmektedir (Rothbart ve ark., 2001). Alanyazında, algısal hassasiyeti yüksek olan bireylerin ortamdaki küçük değişikliklere tepki verme sürelerinin daha uzun ve bu değişikliklere gösterdikleri nörolojik aktivitelelerin daha yoğun olduğu rapor edilmiştir (Jagiellowicz ve ark., 2011). Bu anlamda, algısal hassasiyetin çocukların gelişiminde önemli bir rol oynayabileceğini söylemek mümkündür. Mevcut çalışmanın bulguları da bu görüşü destekler niteliktedir. Öyle ki, çocukların algısal hassasiyet mizaç özelliği, dil-bilişsel ve sosyal beceri-öz bakım gelişim fark puanları ile ters yönde ilişkili bulunmuştur.

Bu ilişki, bakım tipinden bağımsız olarak, algısal hassasiyetin çocukların gelişimi açısından olumlu bir bireysel özellik olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle, algısal hassasiyet ve bilişsel gelişim arasındaki ilişki için elde edilen bu bulgu, alanyazındaki benzer çalışmalar ile de uyumluluk göstermektedir. Örneğin, algısal hassasiyeti yüksek olan çocukların, zaman içindeki hem alıcı hem de ifade edici dil gelişimi hızlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Memişoğlu-Sanlı ve ark., 2017). Ayrıca, yetiştirme ortamından bağımsız olarak, algısal hassasiyet ile zihin kuramı gelişimi arasında da olumlu bir ilişki rapor edilmiştir (Gölcük ve ark., 2017). Tüm bunlar düşünüldüğünde, algısal hassasiyetin, çevredeki gelişimsel ipuçlarını algılamada ve işlemede etkin rol alarak gelişimi olumlu yönde etkilediği söylenebilir (Jagiellowicz ve ark., 2011). Bu bulgular ışığında, çevredeki olumlu uyarıları işlemede bir avantaj konumunda olsa da alanyazında, çocuğun büyüme ortamının özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, algısal hassasiyetin etkilerinin değişebileceği de rapor edilmiştir (örn., Greven ve ark., 2019; Slagt ve ark., 2018). Bu bağlamda, algısal hassasiyetin olumlu çevre koşullarının olduğu bir ortamda avantaj, olumsuz çevre koşullarının olduğu bir ortamda ise dezavantaj olabileceği düşünülebilir. Mevcut çalışmada, algısal hassasiyetin bakım tipleri arasında farklı sonuçlar ile ilişkilendirildiği iki bulgunun anlamlı olduğu görülmüştür.

İlk olarak, dil-bilişsel gelişim alanında, yuva ve düşük SED'li aile bakım tipi karşılaştırmasında algısal hassasiyetin düzenleyici rolü olduğu bulunmuştur. Buna göre, algısal hassasiyeti düşük olan çocuklarda, yuva ve hiç koruma altına alınmamış düşük SED aile yanında büyüyen çocuklar arasında bir fark görülmemiştir. Ancak, algısal hassasiyeti yüksek olan çocuklar arasında, yuvada kalan çocukların gelişimsel fark puanları daha düşük bulunurken, düşük SED'li aile yanında büyüyen akranlarının bu alandaki gelişimsel fark puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgu, görece olumlu kabul edilen düşük SED'li aile ortamında, algısal hassasiyeti yüksek olan çocukların daha yüksek gelişimsel fark puanları alması nedeniyle hipotez edilen farklılaşan hassasiyet teorisi ile örtüşmemektedir. Mizaç özelliklerinin dikkate alınmadığı bakım tipi karşılaştırmalarında, düşük SED'li ailelerinin yanında kalan çocukların, yuva bakım tipindeki akranlarına göre gelişimsel fark puanları daha düşük bulunmuştur. Ancak, algısal hassasiyet göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan bu durum, her ne kadar beklentimizin aksine olsa da sonuçlar risk olarak görülebilecek bu iki ortamdaki yapısal farklılıklar ile açıklanabilir. Düşük SED'li ailelerin ev ortamının daha düzensiz ve kaotik olduğu, gürültü ve kalabalık nedeniyle fazla uyaran içerdiği rapor edilmektedir (örn., Martin ve ark., 2012). Bu tür ortamlarda, çocukların uya-

ranların fazlalığı ile baş edememesi ve onlar için yararlı olan uyarıları zararlı uyarılardan ayırt edememesinin gelişimlerini olumsuz yönde etkilediği savunulmaktadır (Evans ve ark., 1991). Buna karşın, yuvalardaki zenginleştirilmiş fiziksel koşullar ile düzenli ve kurallı bir hayatın olması, (McCall, 2013), özellikle çevresel koşullara duyarlı olan algısal hassasiyeti yüksek çocukların (Gartstein ve Rothbart, 2003; Thomas ve ark., 1963) yuva bakımında, dil/bilişsel açıdan daha iyi gelişim göstermiş olmalarına bir açıklama olarak görülebilir. Yine de gelecek çalışmaların bu beklenmedik ilişkiyi tekrar test etmeleri yerinde olacaktır.

Sosyal beceri-öz bakım alanındaki gelişimsel farklar incelendiğinde ise, düşük algısal hassasiyeti olan çocuklar arasında, yuvada büyüyen çocukların, hiç koruma altına alınmamış akranlarına göre gelişimsel farklarının daha fazla olduğu bulunmuştur. Fakat, algısal hassasiyeti yüksek olan çocukların sosyal beceri ve öz-bakım alanındaki gelişimleri karşılaştırıldığında, yuvada kalan ve hiç koruma altına alınmamış çocuklar arasında bir fark görülmemiştir. Bu durum, farklılaşan hassasiyet teorisinin aksine, yuva gibi gelişim açısından olumsuz görülen bir yetiştirme ortamında, algısal hassasiyetin koruyucu bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle, yuvada kalan çocuklar arasında, algısal hassasiyetin çevredeki kısıtlı sayıdaki gelişimsel uyarıyı fark etmede avantaj konumunda olduğu düşünülebilir (Ertekin ve Berument, 2021; Jagiellowicz ve ark., 2011). Algısal hassasiyetin düşük olduğu durumda ise, düşük SED'li ailede büyüyen çocukların gelişimsel fark puanları, yuvada yetişen akranlarının gelişimsel fark puanlarından daha azdır. Bu bulgu da farklılaşan hassasiyet teorisini desteklemektedir. Kullanılan ölçekteki sosyal beceri-öz bakım soruları, çocukların tuvalet becerileri, yaşlarına uygun bir şekilde kendi başına iş yapabilme ve sorumluluk alabilme becerilerine yoğunlaşmaktadır. Yuvalardaki birebir etkileşimin azlığı, değişen ve çok sayıda bakım verenlerle kurulan iletişimin kalitesi düşünüldüğünde (van IJzendoorn ve ark., 2011), özellikle gelişimsel ipuçlarını fark etmekte zorluk çeken algısal hassasiyeti düşük çocuklar için bu alanda görülen gelişimsel farkın, düşük SED'li ailelerde yetişen akranlarına göre daha büyük olması kabul edilebilir bir bulgudur. Düşük SED'li ailelerde, çocuklar materyal ve maddi açıdan yoksun olsalar da ev ortamındaki yetişkinlerin görece sabit olması ve birebir iletişim kurulabilecek bir bakım vereninin mevcut olması (McCall, 2013), sosyal beceri-öz bakım gelişimi açısından düşük SED'li ailede büyümeyi avantajlı hale getirmektedir.

Yukarıda açıklanan durumlar haricinde, tepkisel ve algısal hassasiyet mizaç özelliklerinin bakım tipi- örneğin çocuk evleri ve yuva karşılaştırması gibi gelişimsel sonuç ilişkilerinde düzenleyici rolüne rastlan-

mamıştır. Bu durum korunma altında yetişen bireylerin gelişimsel farklarının, ailesi yanında büyüyen akranlarıyla olan bazı gelişimsel farklarının hiç kapanmaması ile açıklanabilir. Örneğin, Kornilov ve arkadaşları (2019), daha önce kurum bakımında kalmış yetişkinlerin dil işleme becerilerinin, hiç kurum bakımına maruz kalmamış akranlarına kıyasla daha geride olduğunu raporlamıştır.

Koruma Altındaki Çocuklar İçin Yapılan Ek Analizler

Devlet koruması altındaki çocukların hâlihazırda buldukları kurumda kalış süreleri, daha önce kaldıkları kurumlarda kalış süreleri, kaldıkları toplam kurum sayısı ve koruma altına alınmalarına neden olan risk faktörleri kontrol edilerek dört bakım tipi için (yuva, sevgi evi, çocuk evi ve koruyucu aile) tekrar edilen analizlerin bulguları, beş bakım tipi için yapılan analizlerin bulgularına oldukça benzerdir. Ancak, çocukların toplamda kaldıkları kurum sayısı arttıkça çocukların sosyal beceri-öz bakım gelişim farklarının da arttığı görülmüştür. Dolayısıyla, daha çok kurum değiştiren çocukların sosyal beceri-öz bakım gelişimlerinin bu durumdan olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Daha fazla kurum değiştirmek, çocukların her yeni durumda alışma sürecinden geçmesine ve yeni bakım personeline alışmasına neden olacağından görece tanıdık bir yetişkinle iletişimde kalmasına engel oluşturabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, çocukların çok sayıda bakım verenle etkileşimde olmaları, onların güvenli bağlanma ilişkisi kurarak daha gelişmiş sosyal becerilere sahip olmalarını (Roy ve ark., 2004) ve bir yetişkinin gözetiminde öz bakım becerileri kazanmalarını (Betz, 2000) olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Güçlü Yanları

Çalışma bulgularını, bazı sınırlılıkları ile birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu sınırlılıklardan ilki, araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının sadece ankete dayalı olmasıdır. Bütün anketlerin sadece anne/bakım veren bildirimine dayalı ölçekler olması, paylaşılan yöntem varyansı (shared method variance) problemi yaratabilir. Bu durum, özellikle bakım verenin gözlem yeteneğinin düşük olduğu durumlarda verilen cevapların gerçek performansı tam olarak yansıtmaması gibi problemler doğurabilir. Ancak, mevcut çalışmada anketlerin, çocukları en uzun süre ve en iyi tanıyan bakım verenler tarafından doldurulması ve bulunan kurumlar arası farkların, yine çocukları dil-bilişsel ve sosyal gelişimlerinin ölçüldüğü diğer çalışmalardaki bulgular ile paralellik göstermesi (bkz. Yavaşlar ve ark., 2016) sonuçların geçerliğini destekler niteliktedir. Ayrıca, standart bir ölçek olan AGTE'nin (Savaşır ve ark., 1995) kullanılması, çalışmaya katılan çocukların gelişimlerinin

Türkiye normu referans alınarak değerlendirilebilmesine olanak sağlamıştır.

Mevcut çalışma, her ne kadar bakım tipleri arasında, çocukların sosyal ve bilişsel gelişimleri açısından farklılıklar olduğunu gösterse de bu farklılıkların bakım tiplerinin hangi özelliklerinden (örn., oda sayısı, personel sayısı, akran ve/veya bakım veren-çocuk etkileşimi) kaynaklandığını göstermemektedir. Bu durum çalışmanın bir diğer kısıtlılığı olarak düşünülebilir. Aynı şekilde, çevreden etkilenebilirliği yüksek olan çocukların buldukları çevrenin hangi özelliklerinden (örn., algılanan kaos, uyaran sayısı) olumlu ve olumsuz anlamda daha çok etkilendiklerini kesin olarak söyleyebilmek, bu çalışma kapsamında mümkün değildir. Bu nedenle, gelecek çalışmaların bu konuya yoğunlaşmasının yine geliştirilecek müdahale programları ve sosyal politikalar açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, çalışmaya katılan koruyucu aile ve hiç koruma altına alınmamış çocukların ebeveynlerinin gönüllülük esasına göre kartopu örnekleme yöntemiyle çalışmaya katılmış olmalarıdır. Bu durum, daha istekli katılımcıların çalışmaya katılmış olabileceği ve gönüllü olanların da daha duyarlı ebeveynler olduğu anlamına gelebilir. Dolayısıyla, çalışmada yer alan koruyucu aileler ve hiç koruma altına alınmamış çocukların ebeveynleri evrenlerini yeterince temsil etmiyor olabilir. Ancak, gönüllü katılım her iki grubun da ortak özelliği olduğundan belli bir grup daha dezavantajlı değildir. Ayrıca, mevcut çalışma, Türkiye'de uygulanan birçok bakım modelini incelemiş olsa da evlat edinmiş aileler ve bu ailelerdeki çocukların gelişimleri çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak, alan yazında, kurum bakımında kalan çocukların evlat edinildikten sonra çeşitli sosyal ve bilişsel alanlarda gelişim gösterdikleri bilinmektedir (örn., Canzi ve ark., 2018; Rakhlin ve ark., 2015). Bu nedenle, gelecek çalışmaların, benzer bir çalışmayı evlat edinmiş aileleri de dahil ederek genişletmelerinin, Türkiye'deki özellikle kurum bakımına maruz kalmış çocukların gelişimleri konusunda alanyazına önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir.

Son olarak, araştırmanın enlemesine kesitsel desenli bir çalışma olması değişkenler arasındaki ilişkilerin yönlerinin belirlenmesinde sınırlılığa neden olmaktadır. Ayrıca, çalışma kapsamında katılımcılar bakım modellerine rastgele atanmamış; çocukların hali hazırda buldukları bakım modellerindeki gelişimleri test edilmiştir. Her ne kadar bakanlık tarafından çocukların farklı bakım modellerine yerleştirilmesi hususunda yazılı bir yönetmelik bulunmasa da çocukların belirli bireysel özelliklerine göre yuva, sevgi evi ve çocuk evine yerleştirilmiş olması mümkündür. Bu nedenle, boylamsal bulguların incelenmesi, bakım tiplerinin uzun dönemli etkilerini görmek ve farklı bakım tiplerinde kalan çocukların, mi-

zaç özellikleri ile bakım tipleri arasındaki etkileşiminin zamana yayılan dinamik ilişkilerini gözlemleyebilmek açısından önemlidir.

Bu sınırlılıklarının yanı sıra çalışmanın birçok güçlü yönü de bulunmaktadır. Öncelikle, çalışmaya Türkiye’de mevcut olduğunu bildiğimiz tüm bakım tipleri dahil edilmiş ve bu bağlamda Türkiye’nin farklı illerinde bulunan bakım tiplerinden veri toplanmıştır. Bu durum, farklı bakım tiplerinin temsil edilmesi ve çalışma bulgularının genellenebilirliği açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bulgular, çocukların mizaç özelliklerine göre çevreden farklı derecelerde etkilendiğini, yani içinde buldukları çevre koşullarına farklı gelişimsel esneklik (plasticity) gösterdiklerini destekler niteliktedir (Belsky ve Pluess, 2009). Bu bulgunun, korunma altındaki çocuklar için geliştirilecek farklı müdahale programlarına ve sosyal politikalara birçok yönden ışık tutacağı düşünülmektedir. Örneğin, geliştirilen müdahale programlarının etkileri değerlendirilirken farklı mizaç özelliklerine sahip çocukların bu programlardan farklı derecelerde yararlanabileceğinin göz önünde bulundurulması, programın gerçek etki boyutlarının ve hedef gruplarının belirlenmesi açısından oldukça faydalı olacaktır (Pluess ve Belsky, 2013). Benzer şekilde, korunma altına alınan çocukların bakım tiplerine yerleştirilmeleri sürecinde, mizaç özellikleri gibi bireysel farklılıklarının da gözetilmesi çocukların buldukları çevreden en uygun şekilde yararlanabilmeleri bakımından önemli görünmektedir.

Kaynakça

- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (1999). Çocuk yuvaları yönetmeliği. 18.02.2021 tarihinde <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yonetmelikler/cocuk-yuvalari-yonetmeli.pdf> adresinden alınmıştır
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2008). Sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu genel müdürlüğü çocuk evleri çalışma usul ve esasları hakkında yönetmelik. (18.02.2021 tarihinde <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yonetmelikler/cocuk-evleri-calisma-usul-ve-esaslari-hakkinda-yonetmelik.pdf> adresinden alınmıştır)
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2013). *Kurum Bakım Türlerinin Etki Analizi*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2017). Türkiye’de çocuklara yönelik koruyucu ve önleyici politikaları değerlendirme çalışmayı raporu. (13.09.2022 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/media/2498/turkiye-de-cocuklara-yonelik-koruyucu-ve-onleyici-politikaları-degerlendirme-calistayi-raporu.pdf> adresinden alınmıştır)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). 2021 Yıl Sonu Verileri. (09.09.2022 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/media/108736/kurumsal-istatistikler.pdf> adresinden alınmıştır)
- Atlı-Asla, G. ve Sarıtaş-Atalar, D. (2020). Kurum Bakımındaki Ergenlerin Olumlu Sosyal ve Problemlili Davranışları ile İlişkili Faktörlerin Karşılaştırmalı Örneklerle İncelenmesi. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7, 167-188. <https://doi.org/10.31682/ayna.650756>
- Bakermans-Kranenburg, M. J., Steele, H., Zeanah, C. H., Muhamedrahimov, R. J., Vorria, P., Dobrova-Krol, N. A., ... ve Gunnar, M. R. (2011). III. Attachment and emotional development in institutional care: characteristics and catch up. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 76, 62-91. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.2011.00628.x>
- Bates, J. E., Schermerhorn, A. C. ve Petersen, I. T. (2012). Temperament and parenting in developmental perspective. M. Zentner ve R. L. Shiner (Ed.), *Handbook of Temperament* içinde (425-441). New York: Guilford Press.
- Belsky, J., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Van IJzendoorn, M. H. (2007). For better and for worse: Differential susceptibility to environmental influences. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 300-304. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00525.x>

- Belsky, J. ve Pluess, M. (2009). Beyond diathesis stress: differential susceptibility to environmental influences. *Psychological Bulletin*, *135*, 885-908. <https://doi.org/10.1037/a0017376>
- Belsky, J., Vandell, D. L., Burchinal, M., Clarke-Stewart, K. A., McCartney, K., Owen, M. T. ve NICHD Early Child Care Research Network. (2007). Are there long-term effects of early child care?. *Child Development*, *78*, 681-701. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01021.x>
- Berument, S. K. ve Sümer, N. (2013-2017). Longitudinal investigation of the effects of temperament, and care type on the developmental outcomes of infant and children who are under the care of social services. Funded by The Scientific and Technological Research Council of Turkey.
- Betz, C. L. (2000). California healthy and ready to work transition health care guide: developmental guidelines for teaching health care self-care skills to children. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, *23*, 203-244. <https://doi.org/10.1080/014608600300029867>
- Bos, K. J., Fox, N., Zeanah, C. H. ve Nelson, C. A. (2009). Effects of early psychosocial deprivation on the development of memory and executive function. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, *3*, 16. <https://doi.org/10.3389/neuro.08.016.2009>
- Bull, R., Espy, K. A. ve Wiebe, S. A. (2008). Short-term memory, working memory, and executive functioning in preschoolers: Longitudinal predictors of mathematical achievement at age 7 years. *Developmental Neuropsychology*, *33*, 205-228. <https://doi.org/10.1080/87565640801982312>
- Cáceres, I., Moreno, C., Román, M. ve Palacios, J. (2021). The social competence of internationally-adopted and institutionalized children throughout childhood: a comparative and longitudinal study. *Early Childhood Research Quarterly*, *57*, 260-270. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2021.07.002>
- Canzi, E., Rosnati, R., Palacios, J. ve Román, M. (2018). Internationally adopted children's cognitive and social-emotional development during the first post-adoption year: A longitudinal study. *European Journal of Developmental Psychology*, *15*, 517-530. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1316257>
- Collins, W. A., Maccoby, E. E., Steinberg, L., Hetherington, E. M. ve Bornstein, M. H. (2000). Contemporary research on parenting. The case for nature and nurture. *American Psychologist*, *55*(2), 218-232. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.2.218>
- Corval, R., Mesquita, A., ve Soares, I. (2020). Links between reactive attachment disorder, caregiving and temperament: A differential susceptibility perspective. *The Journal of Genetic Psychology*, *181*(5), 405-412. <https://doi.org/10.1080/0221325.2020.1756206>
- Dawson, J. F. (2014). Moderation in management research: What, why, when, and how. *Journal of Business and Psychology*, *29*, 1-19. doi:10.1007/s10869-013-9308-7
- Ellis, B. J., Boyce, W. T., Belsky, J., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Van IJzendoorn, M. H. (2011). Differential susceptibility to the environment: An evolutionary-neurodevelopmental theory. *Development and Psychopathology*, *23*, 7-28. <https://doi.org/10.1017/S0954579410000611>
- Erol, N., Simsek, Z. ve Münir, K. (2010). Mental health of adolescents reared in institutional care in Turkey: challenges and hope in the twenty-first century. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *19*, 113-124. <https://doi.org/10.1007/s00787-009-0047-2>
- Ertekin, Z. (2014). *The effects of care types and temperament on selfconcept and self-regulation skills of children under the care of social services*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Ertekin, Z. ve Berument, S. K. (2021). Self-concept development of children in institutional care, alternative care types and biological family homes: Testing differential susceptibility. *Applied Developmental Science*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/10888691.2019.1617146>
- Evans, G. W., Kliewer, W. ve Martin, J. (1991). The role of the physical environment in the health and wellbeing of children. H. E. Schroeder (Ed.), *New Directions in Health Psychology Assessment* içinde (127-157). Taylor & Francis.
- Gartstein, M. A. ve Rothbart, M. K. (2003). Studying infant temperament via the revised infant behavior questionnaire. *Infant Behavior and Development*, *26*(1), 64-86. [https://doi.org/10.1016/S0163-6383\(02\)00169-8](https://doi.org/10.1016/S0163-6383(02)00169-8)
- Goldsmith, H. H. (1996). Studying temperament via construction of the Toddler Behavior Assessment Questionnaire. *Child Development*, *67*(1), 218-235.
- Gölcük, M., Berument, S. K., Yavaslar, Y., Ertekin, Z. ve Doğru, O. C. (2017). The role of temperamental characteristics on growth rates of Theory of Mind: Turkish care types study. Poster presented in the Biennial Meeting of Society for Research in Child Development (SRCD) in April 6 - 8, 2017, Austin, Texas, USA.

- Greven, C. U., Lionetti, F., Booth, C., Aron, E., Fox, E., Schendan, H. E., ... ve Homberg, J. (2019). Sensory Processing Sensitivity in the context of Environmental Sensitivity: A critical review and development of research agenda. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 98, 287-305. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.01.009>
- Hillen, T. ve Gafson, L. (2015). Why good placements matter: pre-placement and placement risk factors associated with mental health disorders in pre-school children in foster care. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 20, 486-499. <https://doi.org/10.1177/1359104514530733>
- Humphreys, K. L., Miron, D., McLaughlin, K. A., Sheridan, M. A., Nelson, C. A., Fox, N. A. ve Zeanah, C. H. (2018). Foster care promotes adaptive functioning in early adolescence among children who experienced severe, early deprivation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 59(7), 811-821. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12865>
- Jagiellowicz, J., Xu, X., Aron, A., Aron, E., Cao, G., Feng, T. ve Weng, X. (2011). The trait of sensory processing sensitivity and neural responses to changes in visual scenes. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 6, 38-47. <https://doi.org/10.1093/scan/nsq001>
- Johnson, D. E. ve Gunnar, M. R. (2011). IV. Growth failure in institutionalized children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 76, 92-126. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.2011.00629.x>
- Kornilov, S. A., Zhukova, M. A., Ovchinnikova, I. V., Golovanova, I. V., Naumova, O. Y., Logvinenko, T. I., ... ve Grigorenko, E. L. (2019). Language outcomes in adults with a history of institutionalization: behavioral and neurophysiological characterization. *Scientific Reports*, 9, 1-13. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-40007-9>
- Leiden Conference on the Development and Care of Children without Permanent Parents. (2012). The development and care of institutionally reared children. *Child Development Perspectives*, 6(2), 174-180. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00231.x>
- Martin, A., Razza, R. A. ve Brooks-Gunn, J. (2012). Specifying the links between household chaos and preschool children's development. *Early Child Development and Care*, 182, 1247-1263. <https://doi.org/10.1080/03004430.2011.605522>
- McCall, R. B. (2013). Review: The consequences of early institutionalization: can institutions be improved? - should they? *Child and Adolescent Mental Health*, 18, 193-201. <https://doi.org/10.1111/camh.12025>
- Memişoğlu Sanlı, A., Berument, S. K. ve Ertekin, Z. (2017). Moderating effects of perceptual sensitivity on the language development growth rates of children in care: Turkish care types study. Poster presented in the Biennial Meeting of Society for Research in Child Development (SRCD) in April 6-8, 2017, Austin, Texas, USA.
- Nelson, C. A., Furtado, E. A., Fox, N. A. ve Zeanah, C. H. (2009). The Deprived Human Brain: Developmental deficits among institutionalized Romanian children—and later improvements—strengthen the case for individualized care. *American Scientist*, 97(3), 222-229.
- Nelson, C. A., Zeanah, C. H., Fox, N. A., Marshall, P. J., Smyke, A. T. ve Guthrie, D. (2007). Cognitive recovery in socially deprived young children: The Bucharest Early Intervention Project. *Science*, 318, 1937-1940. <https://doi.org/10.1126/science.1143921>
- NICHD Early Child Care Research Network. (2004). Multiple pathways to early academic achievement. *Harvard Educational Review*, 74(1), 1-29.
- Nigg, J. T. (2006). Temperament and developmental psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 395-422. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01612.x>
- Palacios, J., Moreno, C. ve Román, M. (2013). Social competence in internationally adopted and institutionalized children. *Early Childhood Research Quarterly*, 28, 357-365. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecresq.2012.08.003>
- Petrowski, N., Cappa, C. ve Gross, P. (2017). Estimating the number of children in formal alternative care: Challenges and results. *Child Abuse & Neglect*, 70, 388-398. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.11.026>
- Pluess, M. (2015). Individual differences in environmental sensitivity. *Child Development Perspectives*, 9, 138-143. <https://doi.org/10.1111/cdep.12120>
- Pluess, M. ve Belsky, J. (2009). Differential susceptibility to rearing experience: The case of childcare. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(4), 396-404. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01992.x>
- Pluess, M. ve Belsky, J. (2010). Children's differential susceptibility to effects of parenting. *Family Science*, 1, 14-25. <https://doi.org/10.1080/19424620903388554>
- Pluess, M. ve Belsky, J. (2013). Vantage sensitivity: Individual differences in response to positive experiences. *Psychological Bulletin*, 139(4), 901-916 <https://doi.org/10.1037/a0030196>

- Putnam, S. P., Gartstein, M. A. ve Rothbart, M. K. (2006). Measurement of fine-grained aspects of toddler temperament: The Early Childhood Behavior Questionnaire. *Infant Behavior and Development, 29*, 386-401. <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2006.01.004>
- Rakhlin, N., Hein, S., Doyle, N., Hart, L., Macomber, D., Ruchkin, V., ... ve Grigorenko, E. L. (2015). Language development of internationally adopted children: Adverse early experiences outweigh the age of acquisition effect. *Journal of Communication Disorders, 57*, 66-80. <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2015.08.003>
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K. L. ve Fisher, P. (2001). Investigations of temperament at three to seven years: The Children's Behavior Questionnaire. *Child Development, 72*(5), 1394-1408. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00355>
- Roy, P., Rutter, M. ve Pickles, A. (2004). Institutional care: Associations between overactivity and lack of selectivity in social relationships. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45*, 866-873. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00278.x>
- Rutter, M., Beckett, C., Castle, J., Colvert, E., Kreppner, J., Mehta, M., ... ve Sonuga-Barke, E. (2007). Effects of profound early institutional deprivation: An overview of findings from a UK longitudinal study of Romanian adoptees. *European Journal of Developmental Psychology, 4*, 332-350. <http://dx.doi.org/10.1080/17405620701401846>
- Rutter, M. ve The English and Romanian Adoptees (ERA) study team. (1998). Developmental catch-up, and deficit, following adoption after severe global early privation. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 39*(4), 465-476.
- Savaşır, I., Sezgin, N. ve Erol, N. (1995). *Ankara gelişim tarama envanteri el kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Slagt, M., Dubas, J. S., van Aken, M. A., Ellis, B. J. ve Deković, M. (2018). Sensory processing sensitivity as a marker of differential susceptibility to parenting. *Developmental Psychology, 54*, 543-558. <http://dx.doi.org/10.1037/dev0000431>
- Smyke, A. T., Koga, S. F., Johnson, D. E., Fox, N. A., Marshall, P. J., Nelson, C. A., ... ve BEIP Core Group. (2007). The caregiving context in institution-reared and family-reared infants and toddlers in Romania. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 48*, 210-218. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01694.x>
- Smyke, A. T., Zeanah, C. H., Gleason, M. M., Drury, S. S., Fox, N. A., Nelson, C. A. ve Guthrie, D. (2012). A randomized controlled trial comparing foster care and institutional care for children with signs of reactive attachment disorder. *American Journal of Psychiatry, 169*, 508-514. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2011.11050748>
- Soares, I., Belsky, J., Oliveira, P., Silva, J., Marques, S., Baptista, J. ve Martins, C. (2014). Does early family risk and current quality of care predict indiscriminate social behavior in institutionalized Portuguese children?. *Attachment & Human Development, 16*(2), 137-148. <https://doi.org/10.1080/14616734.2014.912485>
- Söğütü, A. (2015). Çocuk refahı alanında çalışan personelin sevgi evlerine yönelik değerlendirmeleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Sumer-Büyükabacı, Ö., Kisbu-Sakarya, Y., Etel, E. ve Selçuk, B. (2021). Developmental change in early language and cognitive skills of institution-reared children as compared to their parent-reared peers. *Children and Youth Services Review, 121*, 105857. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105857>
- Taşfiliz, D. (2014). *How do care types and individual differences contribute to emotion understanding skills of children under the care of social services?* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Children's Health Care Collaborative Study Group. (1994). The causes of children's institutionalization in Romania. *Child: Care, Health and Development, 20*(2), 77-88.
- Thomas, A., Chess, S., Birch, H. G., Hertzog, M. E. ve Korn, S. (1963). *Behavioral individuality in early childhood*. New York: New York University Press.
- Thomas, A., Chess, S. ve Birch, H.G. (1968). *Temperament and behavior disorders in children*. New York: New York University Press.
- Tierney, A. L. ve Nelson, C. A. (2009). Brain development and the role of experience in the early years. *Zero to Three, 30*(2), 9-13.
- van IJzendoorn, M. H., Palacios, J., Sonuga-Barke, E. J., Gunnar, M. R., Vorria, P., McCall, R. B., ... ve Juffer, F. (2011). I. Children in institutional care: Delayed development and resilience. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 76*, 8-30. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.2011.00626.x>

- Yavaşlar, Y., Berument, S.K., Koç, G., Doğru, O.C. ve Karakaya, S. (2016). Koruma Altındaki Çocukların Dil Gelişimi ve Mizacın Etkisi. 19. Ulusal Psikoloji Kongresi, 5 - 7 Eylül, İzmir.
- Zuckerman, M. (1999). *Vulnerability to psychopathology: A biosocial model*. Washington, DC: American Psychological Association.

English Summary

Language/Cognitive and Social/Self-Care Development of Preschool Children Under the Care of Social Services

Şükran Okur-Ataş¹

Sevinç Akkaya²

Seren Güneş³

Sibel Kazak Berument⁴

Children under the protection of social services do not have the opportunities provided in a family environment. For instance, in institutions, the physical conditions are limited, the caregivers are not stable, and the interactions with caregivers are emotionally inadequate (van IJzendoorn et al., 2011). Additionally, there are high number of children in each care group (9-16 children), and the number of caregivers per group is limited. Therefore, children in institutions have developmental problems in several developmental domains. In the current study, the development of language/cognitive and social-self-care skills were examined.

Since the family climate is the optimal condition for children's development, the development of institutionalized children improves when they are adopted or placed into foster care. For instance, in Bucharest Early Intervention Project, children in institutions and foster care were followed longitudinally, and the results showed that children in foster care performed better in cognitive tasks compared to children in institutions (Nelson et al., 2007). In the literature, institutionalized children are compared mainly with adopted children and children in foster care (i.e., Smyke et al., 2012). However, there are different care types in different countries. In Turkey, there are four care types: institutions, care villages, group homes, and foster care. Beginning in 2017, replacing institution-based care with home-based care has been targeted (Ministry of Family and Social Policies, 2017). Instead of institutions, care villages and group homes were promoted. In these care types, the number of children per group, and the number of caregivers in each group are lower than institutions. Therefore, children have more opportunities to experience one-to-one interactions with their caregivers. In the current study,

the development of children staying in these four care types (institutions, care villages, group homes, and foster care) and never-institutionalized children of low socioeconomic status (SES) families were compared. Never-institutionalized children from low-SES families were included since their family background resembled the family background of children under the care of social services.

Children might share the same environmental conditions, yet, to what extent the environmental conditions would influence children's development is subject to individual differences (Collins et al., 2000). There are various models explaining the interactions of children's characteristics with environmental conditions in predicting developmental outcomes. According to the diathesis-stress model, specific characteristics of individuals make them more susceptible to negative environmental conditions (Zuckerman, 1999). On the other hand, vantage sensitivity model argues that certain characteristics of individuals make them benefit more from positive environments (Pluess & Belsky, 2013). Additionally, the differential-susceptibility model argues that children with specific temperamental or genetic characteristics are more susceptible to environmental conditions (Pluess & Belsky, 2010). That is, they benefit more from advantageous environments, whereas they are at higher risk in the disadvantageous conditions. Thus, although children live in the same care types and experience the same environmental conditions, the impact of these environmental conditions might be subject to individual differences.

Consequently, the first aim of the current study was to examine the developmental difference/delay of children (in terms of language/cognitive and social/self-care

Address for Correspondence: ¹Şükran Okur-Ataş, E-mail: sukran.okur@gmail.com

²Sevinç Akkaya, E-mail: stahta@bartin.edu.tr

³Seren Güneş, E-mail: gunes.seren@gmail.com

⁴Sibel Kazak Berument, E-mail: sibel@metu.edu.tr

skills) residing in five different care types (institutions, care villages, group homes, foster care, and never-institutionalized children from low-SES families). The second aim of the study was to investigate the moderator role of children's temperamental characteristics (frustration and perceptual sensitivity) in the relationship between care types and children's developmental differences. It was hypothesized that:

1. The developmental differences of children would differ across five care types. Respectively, children living in institutions, care villages, group homes, foster care, and never-institutionalized children from low-SES families would have more developmental differences.
2. Within the scope of differential susceptibility theory, whether the association between care types and developmental differences would differ according to children's temperamental characteristics would be examined. The directions of the associations would be exploratory.

Method

Participants

Participants of the study were 357 children under the care of social services (institution, care village, children's home, and foster care) and never-institutionalized children from low-SES families. The age range of children was 23-62 months. 57.8% of the children were boys ($N = 204$). There was a significant difference among the care types in terms of age ($F(348, 4) = 7.60, p < .001$), and gender ($F(348, 4) = 4.80, p < .01$). Children living in care villages were older than children in institutions, foster care, and never-institutionalized children. In terms of gender, the percentage of boys was higher in institutions as compared to care villages, foster care, and never-institutionalized group. Therefore, age and gender were controlled in the analyses.

Materials

The development of children. Children's development was assessed via Ankara Developmental Screening Inventory (ADSI; Savaşır et al., 1995). The inventory is used to evaluate children's development in terms of language/cognitive, fine motor, gross motor, and social skills/self-care. The scale consists of 154 items, and parents respond to the items as "yes/no/I don't know". In the current study, the profiles of children were drawn based on their scores considering the Turkish norms, and their developmental differences were determined based on how much they differed from the Turkish norm. The difference scores ranged between 0-3, and higher scores indicated higher levels of developmental difference/de-

lay. In this study, only the results of language/cognitive and social/self-care skills were reported.

Children's temperament. Children's temperament was evaluated via two scales in terms of frustration and perceptual sensitivity. Early Childhood Behavior Questionnaire (Gartstein & Rothbart, 2006) was used for 24-to 36-month-old children. The internal consistency was .80 for frustration and .82 for perceptual sensitivity. Children's Behavior Questionnaire (Rothbart et al., 2001) was used for 37-60-month-olds. The internal consistency was .79 for frustration and .81 for perceptual sensitivity.

Children's Background Information. The background information of children under the care of social services was taken from their institutions. In this regard, the duration of care in the previous and current care types, the risk factors that they are taken under care (i.e., the physical and psychological illness of parents, physical/emotional/sexual abuse), and the duration of total care in the social services were taken.

Procedure

The ethical approval of the study was taken from the ethical committee at Middle East Technical University, and the permission for data collection was taken from the Ministry of Family and Social Services. Then, data were collected from institutions, care villages, group homes, and foster care families in different cities. Never-institutionalized children of low-SES families were reached from Ankara. ADSI and temperament scales were completed by mothers/caregivers.

Results

The Comparison of Care Types in terms of Children's Developmental Difference

One-way ANCOVA results for language/cognitive skills indicated that there was a significant difference among the care types ($F(4, 346) = 9.64, p < .001$). Children in institutions had more developmental difference compared to children from foster care ($p < .01$) and never-institutionalized children ($p < .001$); and children in care villages ($p = .001$) and group homes ($p = .014$) had more difference compared to never-institutionalized children.

In terms of social /self-care skills, there was a significant difference among care types ($F(4, 346) = 7.75, p < .001$). Children in institutions, care villages, and group homes had more differences compared to children in foster care ($p < .001, p = .058, p = .009$, respectively) and never-institutionalized children ($p < .001, p = .06, p = .008$, respectively).

The Moderator Role of Temperament Predicting the Effects of Care Types on Children's Developmental Differences

To test the moderator role of temperament in the association between care types and developmental difference scores, hierarchical regression analyses were conducted. In the first step, the age and gender of the children; in the second step, children's frustration and perceptual sensitivity; in the third step, dummy variables of care types; and in the last step, care type and temperament interactions were entered. While creating dummy variables for the care types, the institutionalized group was taken as the reference group. For the results, the analyses testing the moderating role of frustration were reported. When there was a different finding, analyses testing the moderator role of perceptual sensitivity were also reported. Detailed results of regression analyses are given in Table 3.

In the regression analysis for language/cognitive developmental difference and testing the moderator role of frustration, 27% of the total variance was explained ($R^2 = .27$, $F(12, 337) = 11.87$, $p < .001$). Accordingly, high perceptual sensitivity ($\beta = -.44$, $p \leq .001$); as compared to residing in institutions, residing in care villages ($\beta = -.12$, $p \leq .05$), children's homes ($\beta = -.12$, $p \leq .05$), and low-SES families ($\beta = -.24$, $p \leq .001$) were associated with lower levels of developmental differences in language/cognitive development.

Furthermore, in the analysis testing the moderator role of frustration, it was reported that frustration had a regulatory role in the relationship between care village and language/cognitive developmental difference ($\beta = -.11$, $p < .05$). Simple slope analysis (Dawson, 2014) showed that children with high frustration had less developmental difference when living in care villages as compared to institutions ($t = -2.41$, $p = 0.02$); whereas, children with low frustration showed no difference according to the types of care ($t = 1.16$, $p = 0.25$). (see Figure 1)

Analyses testing the moderator role of perceptual sensitivity in the relation between care types and language/cognitive developmental difference, there was an interaction of perceptual sensitivity and living in low-SES family ($\beta = .14$, $p = .002$). Accordingly (see Figure 2), among children with high perceptual sensitivity, children from low-SES families showed a higher developmental difference in their language/cognitive development compared to their peers living in the institutions ($t = -2.41$, $p \leq .001$). There was no significant difference between types of care for low perceptual sensitivity group ($t = -1.10$, $p = .27$).

In the regression analysis testing the moderator role of frustration for care types and social skills/self-

care association, 23% of the total variance was explained ($R^2 = .23$, $F(12, 337) = 9.69$, $p < .001$). Accordingly, children's age ($\beta = -.20$, $p < .001$), perceptual sensitivity ($\beta = -.32$, $p < .001$) and living in a low-SES family instead of living in institutions ($\beta = -.20$, $p < .01$) were negatively associated with the difference of social skill/self-care development. In the analysis testing the moderator role of perceptual sensitivity, staying in a foster family was negatively related to children's developmental difference in this area ($\beta = -.15$, $p < .05$).

It was revealed that frustration had a moderating role in the association between foster care and social skill/self-care developmental difference ($\beta = -.09$, $p = .095$) marginally. According to simple slope analyses (see Figure 3), among the children with high frustration, those living in foster families showed a less developmental difference in the social skills/ self-care ($t = -2.37$, $p = .02$). No significant difference was observed between the two types of care in children with low frustration group ($t = .54$, $p = .59$).

In addition, perceptual sensitivity had a moderating role in the relationship between living with a low-SES family and social skills/self-care developmental difference. According to simple slope analyses, among the children with low perceptual sensitivity, children who stayed in institutions had a higher developmental difference in social skills/self-care compared to never-institutionalized children ($t = -2.45$, $p = .02$). In children with high perceptual sensitivity, there was no significant difference among the care types ($t = .72$, $p = .48$, see Figure 4).

Additional Analyses

The development of children under care might be different according to the duration of care in the current care type and previous care types, the total number of institutions they have stayed in, and the risk factors that caused them to be taken under care. Thus, additional regression analyses controlling these variables were conducted for children living under state care. The only additional finding was that children who changed more care facilities showed more social skill/self-care developmental difference ($\beta = .19$, $p = .01$).

Discussion

In the current study, it was aimed to examine how children living in different care types (institutions, care villages, group homes, foster care, and never-institutionalized children from low SES families) differ in language/cognitive and social /self-care skills development. Also, it was tested whether the child's temperament moderated the relationship between care types and de-

velopmental outcomes.

It was found that children in institution-based care types (institutions, care villages, group homes) had a greater risk for developmental differences both in cognitive and social domains compared to those in family-based care. These findings are consistent with previous studies (i.e., Bos et al., 2009; Erol et al., 2010). In institutions, stimulating activities that are important for the development of children are inadequate. This constitutes a risk factor, especially for children's cognitive development (Tierney & Nelson, 2009). Also, stable and one-to-one interaction with caregivers is crucial for children to obtain self-care skills (Betz, 2000). Unfortunately, children in institution-based care types have limited opportunities to experience it due to the high number of children in groups and frequent changes of caregivers (van IJzendoorn et al., 2011). Hence, both language/cognitive and social/self-care development of children in institutional care has been more likely to be interrupted.

For the role of temperament, the children's perceptual sensitivity was negatively related to developmental difference scores in both language/cognitive and social/self-care domains. This indicates that higher perceptual sensitivity is a protective factor for the children regardless of the care type. It may be possible to interpret such a finding through perceptually sensitive children's ability in processing the cues in their environments (Jagiłowicz et al., 2011).

Also, children's frustration moderated the association between care village and the developmental difference in language/cognitive domain. That is, among highly frustrated children, children in care villages had lower difference scores than those in the institutions. However, there was no difference between the care types among peers with high frustration. It is thought that care villages are a better care model than institutions in terms of caregiver-child ratios and physical and social facilities (Ministry of Family and Social Policies, 2013; Söğütü, 2015). For this reason, this finding may be seen as a support for vantage sensitivity hypothesis (Pluess and Belsky, 2013).

For differences in language/cognitive development, perceptual sensitivity had a moderator role, as well. Perceptually sensitive children in institutions had lower difference scores than never-institutionalized children. The differences in home environments between the two care types may explain this surprising finding. It has been reported that home environments in low-SES families usually seem unstructured and chaotic. Also, they tend to be too stimulating for children because of the crowd and noise in the home context (e.g., Martin et al., 2012). It becomes challenging to differentiate positive stimuli from negative ones in such an environment.

Therefore, the development of children may be affected in negative ways (Evans et al., 1991). On the contrary, there is a more regular life and enriched physical environment in institutions (McCall, 2013). This may be especially beneficial for perceptually sensitive children who are sensitive to environmental effects (Gartstein & Rothbart, 2003).

While predicting developmental differences in social development/self-care skills, children's frustration interacted with foster care. That is, highly frustrated children in foster care had lower difference scores than their highly frustrated peers in the institution. This finding also supports vantage sensitivity hypothesis (Pluess & Belsky, 2013). Also, the interaction between low-SES family and perceptual sensitivity was significant. That is, among children with low perceptual sensitivity, never-institutionalized children had lower differences than those in institutions in terms of social/self-care skills. ADSI assesses children's social and self-care skills in domains such as taking responsibility, doing age-appropriate housework, and toilet training. The frequency of one-to-one interaction with caregivers and the quality of those interactions seem essential for healthy development in such domains. Hence, it is expected, especially for perceptually low sensitive children in institutions, to show higher differences in this domain.

Strengths and Difficulties of the Study

The study is not without limitations. Firstly, the assessments were based on mothers' or caregivers' reports, thus, a shared method variance problem might exist. Especially for mothers/caregivers who did not have the opportunity to observe children, their reports might not represent the actual performances of children. Additionally, although the current study indicated that care types differ in their effects, it is not possible to find out which characteristics of care types lead to differences in child outcomes. Finally, due to the cross-sectional design of the study, it is hard to determine the directions of the associations.

The study has some strengths. The current study included all types of care in Turkey, and the data were collected from several cities. Inclusion of all care types increased the generalizability of the findings. Additionally, the results indicated that children are affected by the environmental conditions in different ways. Therefore, these findings might be used in the development of future intervention studies and social policies.